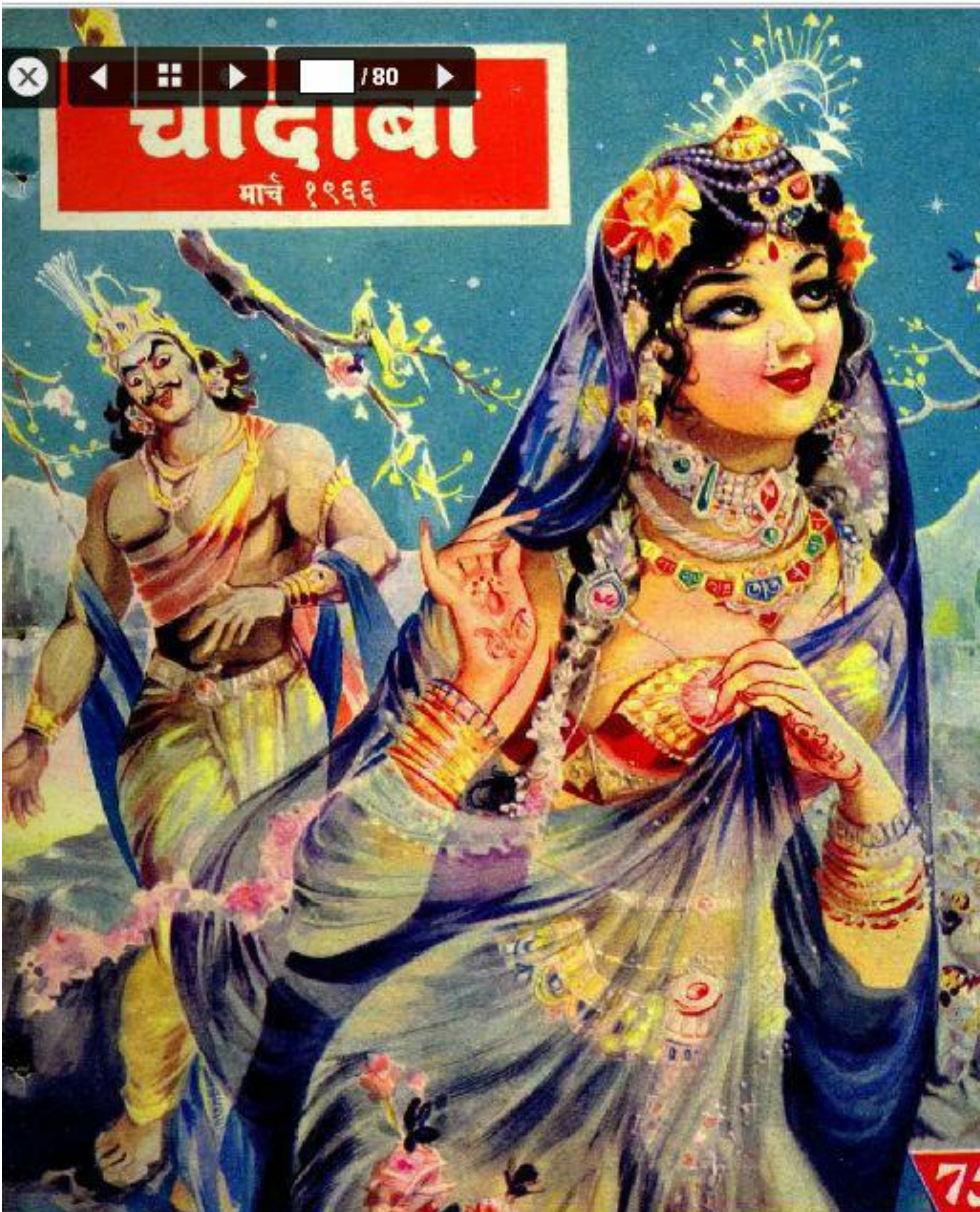

मार्च १९६६

भारताचा इतिहास

औरंगजेब बादशाहाच्या आमदानींतला अर्धाअधिक काळ उत्तर हिंदुस्थानांतील प्रश्न सोडविण्यांत नष्ट झाला. दक्षिण हिंदुस्तानांतील शासन त्याचे प्रतिनिधि पहात होते.

दक्षिणेंतील सुल्तानांची स्थिति सुधारली नाहीं. म्हणून मराठ्यांची सत्ता जास्त जास्त बळकट होऊन गेली आणि प्रतिद्वंद्वी म्हणून तिचा उदय होऊं लागला.

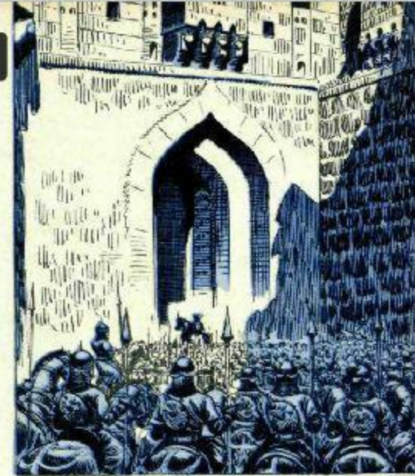
सुरवातीला औरंगजेबानें त्या सत्तेची फिकीर केली नाही. परंतु त्याचा मुलगा अकबर आणि शिवाजीचा मुलगा संभाजी यांची परस्परांशीं वाढत चाललेली मैत्री पाहून मात्र त्यानें आपलें धोरण बदललें. त्यानें मेवाडशीं संधी केली आणि १६८१ मध्यें तो दक्षिणेच्या मोहिमेवर निघाला.

अकबराला कैद करण्यासाठीं औरंगजेबानें बारा वर्षें सतत प्रयत्न केला. त्याला मराठ्यांशीं झालेल्या युद्धांत यश मिळालें नाहीं. फक्त कांहीं किल्लेच मोंगलांनीं सर केले. परंतु शिवाजीनें महाराष्ट्रांत एक नवीन जागरण उत्पन्न केलें होतें. प्रजेचें मन औरंगजेब स्वतःकडे वळवूं शकला नाहीं. प्रजेनें औरंगजेबाच्या सैन्यावर छापे मारून त्याला बेजार करून सोडलें.

त्यानंतर औरंगजेबानें दक्षिणेकडील मुस्लिम राज्यें मोंगल साम्राज्याला जोडण्याचा यत्न केला. एप्रिल १६८५ मध्यें औरंगजेबानें विजापूरला वेढा दिला. पुढल्या वर्षीं जुलै महिन्यांत तो स्वतः तेथें गेला. आदिलशाही वंशाचा शेवटचा सुलतान सिकंदरशाह यानें औरंगजेबासमोर मान तुकविली आणि यूसुफ आदिलशाहचा वंश त्यानंतर खुंटला. औरंगजेबानें सिकंदरच्या राजमहालांत शिरून तो जमीनदोस्त केला. विजापूरचा नुसता पराभवच झाला नाहीं तर तें शहर ओसाड होऊन गेलें.

१६८७ मध्यें औरंगजेब गोवळकोंड्याकडे वळला. त्यानें किल्ल्याला वेढा दिला. सतत आठ महिने औरंगजेबाचा तोफखाना चालू होता. परंतु त्याला यश मिळालें नाहीं. शेवटीं त्यानें गोवळकोंड्याचा सुलतान अबुल हसन याच्या अब्दुल नांवाच्या एका अफगाण अधिकाऱ्याला लांच देऊन किल्ल्याचें मुख्य फाटक उघडविलें आणि मोंगल सैन्यासह किल्ल्यांत शिरला. अशा तऱ्हेनें औरंगजेबानें गोवळकोंड्याचा किल्ला जिंकला. अबुल हसन दौलताबादला निघून गेला आणि पेन्शन म्हणुन दरसाल रु. ३०,००० घेण्याचें कबूल करून तेथें राहूं लागला.

दख्खनचीं मुस्लिम राज्यें काबीज करून नंतर औरंगजेब महाराष्ट्र जिंकण्यासाठीं आला. सुरवातीला त्याला थोडें यश मिळालें. १६८० च्या मार्च महिन्यांत संभाजीचा वध करण्यांत आला व रायगड सर झाला. संभाजीचा धाकटा भाऊ राजाराम पळून गेला. संभाजीच्या कुटुंबांतील इतर लोकांना औरंगजेबानें कैद केलें.

सुदूर दक्षिणेंतील तंजाऊर व त्रिचनापल्लीच्या राज्यांनीं औरंगजेबाचें वर्चस्व कबूल करून त्याला कर देण्याचें कबूल केलें. १६९० पर्यंत औरंगजेब सर्व हिंदुस्थानचा बादशाह झाला. परंतु ज्या वेळेस तो आपल्या गौरवाच्या शिखराला पोंचला त्याच वेळेस त्याच्या राज्याला उतरती कळा पण लागली. इतक्या मोठ्या साम्राज्याचें रक्षण तो एकटा करूं शकला नाही. चहूंकडे त्याचे शत्रू उभे राहाले. त्यांना जिंकणें तेवढें कठीण नव्हतें. परंतु त्यांना वश करून घेणें अशक्य होतें. उत्तर हिंदुस्थानांत व मध्य भारतांत अराज-

कता पसरली. राज्यकारभारांत लांच लुचपत वाढली व ढिलेपणा येऊं लागला. दक्षिणेंत नेमलेल्या अधिकाऱ्यांना सुद्धां तो आपल्या काबूंत ठेवूं शकला नाहीं. औरंगजेबानें इतकीं वर्षें राज्य केलें. परंतु त्यानें शिल्पकलेचा नमुना म्हणून एक इमारत देखील बांधली नाहीं कीं त्याच्या दरबारांत एक काव्य लिहिलें गेलें नाहीं. दक्षिणेंतील युद्धांमुळें त्याचा खजिना रिकामा झाला. जागोजागचे अधिकारी हुकूम मोडूं लागले. सैन्याला वेळेवर पगार मिळत नासे झाले तेव्हां बंडांना ऊत चढला. बादशाहाच्या कुटुंबाला व सैन्याच्या हालचालीसाठीं खर्चाला बंगाल मधून नियमितपणें मिळणारा फक्त करच काय तो उरला.

मराठ्यांची सर्व मुख्य मुख्य ठाणीं मोंगलांच्या हातीं गेलीं तरी त्यांनीं त्यांच्यासमोर मान वांकविली नाहीं. १६९१ मध्यें त्यांनीं पुन्हां आपल्या सैन्याची जमवाजमव केली व मोंगलाविरुद्ध एक मोठा राष्ट्रीय संग्रामच सुरू केला. राजारामानें त्यांचें अनेक वर्षें नेतृत्व केलें. इ. स. १७०० मध्यें राजारामाच्या मृत्यूनंतर त्याची बायको ताराबाई हिनें राजसूत्रें स्वतःच्या हातीं घेतलीं.

आपलें साम्राज्य डळमळीत झालेलें पाहून त्यांत पुन्हां बळकटी आणण्यासाठीं औरंगजेबानें तें आपल्या मुलांमध्यें वांटून देण्याचें ठरविलें. परंतु त्याच्या मुलांनीं त्याचें ऐकलें नाहीं. ३ मार्च १७०७ या रोजीं औरंगजेब अहमदनगर येथें मरण पावला. त्याचें प्रेत दौलताबाद येथें आणून सुप्रसिद्ध मुस्लिम मीर बुरहानुद्दीन याच्या कबरी नजीक दफन करण्यांत आलें.

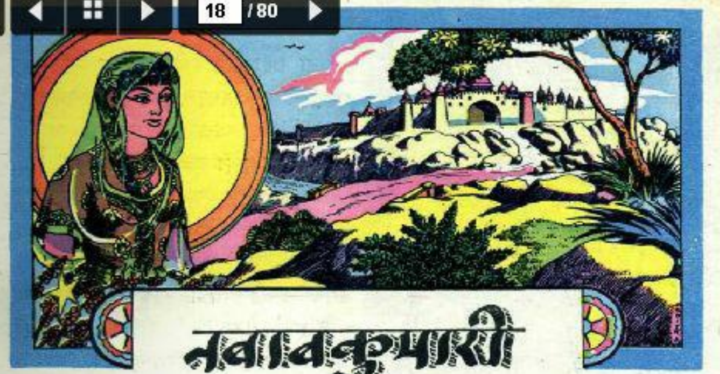

त्याग वृत्ति व साहस पाहून सर्व भारत चकित झाला. सरकारनें गुरुद्वारा कमेटी गैरकायदेशीर असल्याचें जाहीर केलें. चळवळीला जोम चढला व शेवटीं शिखांचा जय झाला.

नेहरूंना झालेल्या अटकेशीं गुरुका बाग प्रकरणाचा प्रत्यक्ष संबंध नव्हता परंतु अप्रत्यक्ष संबंध होता. पंजाबांत पतियाळा व नाभा अशीं दोन शीख संस्थानें होतीं. या दोन्ही संस्थानांचें परस्परांशीं वैर होतें. या विरोधामुळें भारत सरकारानें नाभाच्या महाराजांना गादीवरून काढलें व राज्य-कारभार एका इंग्रज अधिकाऱ्याच्या हातीं दिला. या विरुद्ध नाभा संस्थानांत व इतरत्र चळवळ सुरू झाली. जैते नामक एका स्थानीं धार्मिक उत्सवाची तयारी सुरू असतां त्या गोऱ्या इंग्रज अधिकाऱ्यानें त्यावर बंदी लावली. या विरुद्ध शिखांचे जत्थे जैतेला पाठविण्यांत आले. पोलीस जत्थेदारांना मारहाणकरून कैद करीत व रानांत नेऊन सोडीत.

दिल्ली येथें कांग्रेसचे अधिवेशन संपल्या-नंतर जवाहरलालजींना कळलें कीं एक जत्था नाभा संस्थानांत जात आहे. तेथें चालू असलेला अत्याचार नेहरूंनीं स्वतःच्या डोळ्यांनीं पहावा म्हणून त्यांना खास विनंती करण्यांत आली. जवाहरलालजींबरोबर ए. टी. गिडवानी व के. संतानम देखील निघाले. ते जैते जवळच्या स्टेशनापर्यंत आगगाडींतून गेले. नंतर बैलगाडींत बसून नाभाच्या हद्दींत प्रवेश केला. एक जत्था त्याच वेळीं तेथें आला होता. जवाहरलालजी त्या जत्थ्याबरोबर गेले नाहींत. गाडींत बसून पाठोपाठ गेले.

नवाबकुमारी

[६]

जगतसिंहाला हातकड्या व बेड्या पडल्या होत्या व तो तुरुंगाच्या अंधार कोठडींत काळ कंठीत होता. दिवसां सूर्यदर्शन नाहीं तर चांदणें पहायला कोठून मिळणार? त्याला जणुंकांहीं जिवंत समाधीच मिळाली होती. परंतु आशा मात्र खुंटली नव्हती. कारण रात्रीमागून दिवस हा येतोच.

त्याला स्वतःला जो कष्ट सहन करावा लागत होता त्याहून जास्त तिलोत्तमेला होणाऱ्या कष्टाची कल्पना करून दुःख होत होतें. तिलोत्तमेची खुशाली त्याला कोणी येऊन सांगितली असती किंवा त्याची खुशाली तिला जाऊन कळविली असती तरी त्यांच्या परस्परांच्या मनाचें दुःख थोडें तरी कमी झालें असतें. पण तें कसें होणार?

एके दिवशीं पहाटे त्याला थोडी गुंगी लागली. तेवढ्यांत बांगड्या वाजल्याचा आणि तिलोत्तमा एक पुष्पहार घेऊन आल्याचा भास झाला. "मी तलवार दूर फेंकून दिली आहे. ती आतां...." असें तो झोंपेंतच बडबडला. परंतु तेवढ्यांत त्याला "युवराज!" म्हणून कोणी तरी हाक मारली.

स्वप्न मोडलें. त्यानें डोळे उघडून पाहिलें तर समोर तुरुंगाचा पाहारेकरी उभा होता.

श्री दामोदर मुखर्जी

"काय रे बावा ? अजून उजाडलेंसुद्धां नाहीं, कांहीं बातमी आहे का ?"

"आपल्याला भेटायला एक संन्यासी आला आहे!"

"मग घेऊन कां नाहीं आलास ?"

"धीर झाला नाहीं मला."

"पण तें मला सांगण्याची गरज ?"

"संन्याशाला भेटायला आपण तयार आहांत कीं नाहीं म्हणून!"

"तूं केव्हांहि कोणालाहि आंत घेऊन आलास तर माझी ना नाहीं. कळलें का ?"

तो पाहारेकरी बाहेर गेला व अभिरामस्वामीला घेऊन परत आला. त्याला पाहतांच जगतसिंहानें त्याला नमस्कार केला व विचारलें–"तुम्ही इकडे असे कसे ?"

"मी इकडे फार वेळ राहण्यासाठीं आलों नाहीं. म्हणून मुख्य गोष्ट थोडक्यांत सांगतों. तुला शिक्षा झाल्याचें कळल्याबरोबर इकडे आलों. किती तरी दिवस झाले इकडे येऊन."

"मंथारणला सर्व खुशाल आहेत ना ?"

"तुला अटक झाल्यापासून आम्ही सर्व दुःखसागरांत लोटल्यासारखे आहों. तिलोत्तमेच्या दुःखाचें आतां मी काय सांगूं ? मी आल्यावर माझा शिष्य दिग्गज विमलेचें एक पत्र घेऊन आला. तुला सुटका मिळेल व तुझें दर्शन होईल या आशेनें तिलोत्तमेचा जीव अडकून राहाला आहे, असें तिनें लिहिलें आहे."

"तुम्ही इतके दिवस इकडे कशासाठीं राहालांत ?"

"एक तर तुझी भेट होईल हा हेतू होता; दुसरा हेतू तुला सुटका मिळावी म्हणून त्यासाठीं कांहीं खटपट करतां आली तर पहावी, असाहि होता."

"मला भेटायला तुम्ही आंत आलांत कसे ?"

"तुरुंगाच्या अधिकाऱ्याचा हात चांगला गरम केला. अगदीं थोडा वेळ तुझ्याशीं बोलायला त्यानें परवानगी दिली आहे."

"मला सुटका मिळवून देणें शक्य नाहीं, असें मला वाटतें."

अभिरामस्वामी आपल्या झोळींतून एक कागद काढून म्हणाला–"तसें हताश होण्याचें कारण नाहीं. या कागदावर सही कर. या प्रयत्नांत देखील यश येईल."

"तें कसें काय ?"

"बादशाहाच्या दरबारांत जा!"

"तेथें आपल्याला कोण मदत करणार ?"

"नवाबकुमारी आयशा. तिच्या प्रयत्नानें व तिच्या प्रोत्साहनामुळेंच हें सर्व येथवर घडलें आहे."

अभिरास्वामी जें कांहीं म्हणाला तें ऐकून जगतसिंहानें चकित होऊन विचारलें–"पण तिची मदत कशी काय मिळविलीत ?"

"मी नाहीं त्यासाठीं कांहीं केलें. तुला सुटका मिळावी म्हणून तीच आकाश पाताळ एक करीत आहे. मी फक्त तिच्या आज्ञेप्रमाणें वागत आहें. ती तूर्त पाटण्यांतच

आहे. तुझें पत्र घेऊन ती दिल्लीला जाणार आहे. तेथें सर्व आपल्या मनासारखें सहजीं घडून येईल व तुला सुटका पण मिळेल.

आयशाचे एवढे उपकार! या ऋणांतून कधीं मी मुक्त होऊं शकेन का, असा विचार जगतसिंहाच्या मनांत आल्याशिवाय राहिला नाहीं. त्यानें अभिरामस्वामीला एवढेंच विचारलें–"आयशाची एकदां भेट होणें शक्य आहे का ?"

"पण ती तुला भेटणार नाहीं. दोघांची भेट झाल्यास त्यापासुन दोघांचीं मनें दुखावतील, यापेक्षां जास्त फायदा काय मिळणार ? म्हणून

ती तुझ्यासाठीं आपल्या सर्वस्वाचा होम करायला तयार असली तरी तुला भेटण्यास मात्र ती तयार नाहीं. इतर गोष्टी मागाहून पाहून घेतां येतील. प्रथम या कागदावर सही तर कर." अभिरामस्वामी म्हणाला.

जगतसिंहानें सही करून दिल्यावर तो कागद अभिरामस्वामी आपल्या झोळींत घडी केल्याशिवाय ठेवूं लागला, त्याच वेळीं तुरुंगाचा अधिकारी येऊन त्याला घाई करूं लागला. अभिरामस्वामी निघून गेला.

राजा मानसिंहानें कुळाभिमानाच्या आवेशांत आपल्या मुलाला जन्मठेप शिक्षा दिली व सर्वांना चकित करून सोडलें. बादशाह अकबराची एक न्यायी शासक म्हणून शाबासकी पण मिळविली. परंतु त्याच्या स्वतःच्या मनांत मात्र चलबिचल होत राहाली. कारण जगतसिंह एकुलता एक मुलगा व युवराज होता. याशिवाय त्याच्या हातून ज्या कांहीं चुका राजकीय स्वरूपाच्या झाल्या असल्या तरी त्यानें आपल्या आचरणा-विरुद्ध बोलायला आपल्या वडिलांना जागा दिली नव्हती. मानसिंहानें मुलावर आरोप लावून आपल्या न्यायीपणाचें कितीहि प्रदर्शन केलें असलें तरी तो खरा न्यायनिवाडा नव्हताच. जगतसिंहावर त्याचा राग होता त्याचें खरें कारण, त्यानें दुर्गेशनंदिनी तिलोत्तमेशीं विवाह केला होता हें. त्या चुकीबद्दल माफी करायला मानसिंह तयार नव्हता.

एकदां मानसिंह आपली लाडकी राणी उर्मिलादेवीच्या अंतःपुरांत गेला असतां उर्मिलादेवी म्हणाली—"राज्यलक्ष्मी स्वतःच्या मुलीसारखी माझ्याशीं मोकळेपणी वागते. तिला सोडून क्षणभर राहाणें देखील मला शक्य होईल कीं नाहीं, शंकाच."

"एवढेंच ना, मग तिला आपल्या जवळच कां नाहीं ठेवून घेत? तिच्या आईवडिलांकडे सांगून पाठवितों कीं मुलीला कांहीं दिवस ठेवून घेतली आहे."

"तिला फक्त ठेवून घेतल्यानें भागेल का? त्यांना व या मुलीला जे कष्ट सहन करावे लागत आहेत ते दूर व्हायला हवेत." उर्मिला म्हणाली.

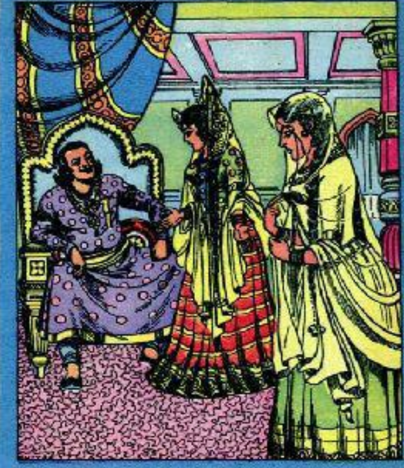
"तिला कसली अडचण आहे?"

"तिला देवानें सौंदर्य दिलें आहे व ती गुणवती पण आहे. पण दुर्दैवी आहे बिचारी. तिच्या नवऱ्यानें मोठ्या हौसेनें तिच्याशीं लग्न केलें. पण आतां तो म्हणतो कीं तूं खालच्या जातीची आहेस. म्हणून तिला बरोबर ठेवून घ्यायला पण तो तयार नाहीं."

"कुळगोत्राचा कांहीं दोष आहे का तिच्यांत?"

"मला माहीत आहे त्यावरून तसा विशेष दोष असेलसें मला नाहीं वाटत. आणि असला तरी त्या बिचारीचा त्यांत काय दोष? कुळगोत्रांत कांहीं दोष असला म्हणून रूप व गुण नको का पाहायला?"

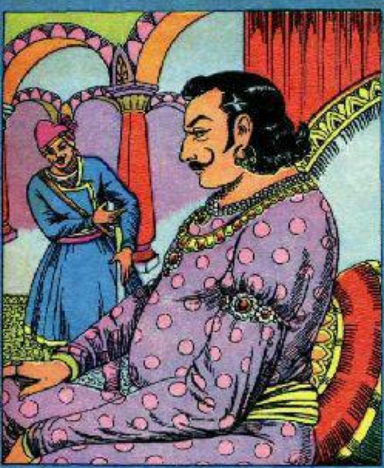
"इतक्या चांगल्या मुलीला टाकून देणें बरोबर नाहीं. काय करतो काय तिचा नवरा?"

"तुमच्याच सैन्यांत नोकरीला आहे. तुमची कृपा झाली तर बिचारीचें भाग्य उदयाला येईल."

"तो माझ्या पदरींच नोकरी करीत असेल तर मी त्याच्या वडीलधाऱ्या मंडळींना बोलावून घेऊन त्यांनीं तिच्या पतीला तिला स्वीकारण्यास परवानगी द्यावी असें मी त्यांना समजावून सांगूं शकेन. पण तिचा नवरा तिला घेऊन गेल्यावर मग तुझा जीव तिच्यावर लागला आहे, त्याचें काय?"

"तरी ती माझ्या जवळच राहील. तिच्या आनंदांत मला पण आनंद होईल.

एवढें काम तुम्ही करून द्यावेंच!" बोलत असतां उर्मिलेच्या डोळ्याला टिपें आलीं.

मानसिंह तिचा हात आपल्या हातांत घेऊन म्हणाला—"मी तुझ्या मनाविरुद्ध कांहीं केलें आहे का? हें काम करण्याचें मी वचन देतों. त्याबद्दल लोकांनीं मला नांवें ठेवलीं तरी मग हरकत नाहीं."

"महाराज! तर मग तिलोत्तमेला आपली सून म्हणून घरांत वावरण्याची परवानगी द्यावी!"

राज्यलक्ष्मीनें पुढें येऊन मानसिंहांना नमस्कार केला.

"तिलोत्तमेची गोष्ट आतां कशाला काढलीस?"

"महाराज! राज्यलक्ष्मीच आपली सून तिलोत्तमा आहे!"

मानसिंह थोडा वेळ मान खालीं करून मौनपणें उभे राहिले. थोडा विचार करून म्हणाले—"तुझ्या मनाविरुद्ध मी दिलेलें वचन मोडणार नाहीं. आजपासून तिलोत्तमेला राजघराण्याच्या अंतःपुरांत मानानें राहतां येईल."

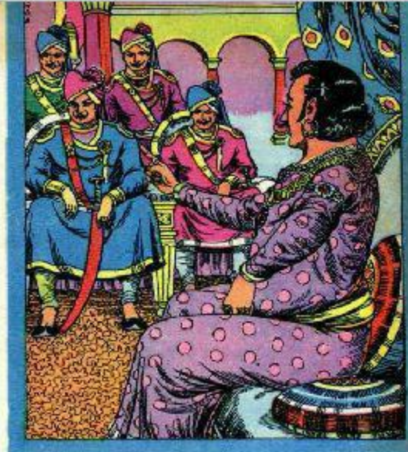
"महाराज! आपली ही कृपा मी आजन्म विसरणार नाहीं." तिलोत्तमा म्हणाली.

मानसिंहांना आयशा पाटण्याला आली असल्याचें व एका श्रीमंत पठाणाच्या घरीं उतरली असल्याचें हेरांकडून कळलें होतें. पठाण व मोंगल यांच्या भेटी गांठी होत व त्यांची परस्परांशीं वागणूक मोकळेपणाचीच होती. म्हणून आयशानें ती पाटण्याला येत असल्याचें पूर्वींच कळविलें असतें तर नवाब कतलुखानाच्या मुलीला साजेल अशी तिच्या स्वागताची तयारी केली गेली असती. परंतु ती आली ती गुप्तपणें. म्हणून तिच्या स्वागताचा प्रश्नच उद्भवला नाहीं. आतां ती एक तर गुप्तपणें आली होती व एका श्रीमंत पठाणाच्या घरीं उतरली होती.

बंगालच्या पठाणांनीं मोंगलांची सत्ता आनंदानें स्वीकारली नव्हती व ओरिसाच्या पठाण नवाबांनीं उघड उघड मोगल सत्ता झुगारून टाकण्यासाठीं तयारी सुरू केली होती. अशा परिस्थितींतहि कतलुखानाची मुलगी गुप्तपणें येऊन एका पठाणाकडेच उतरली होती. ती गोष्ट मानसिंहांना आवडली नसली तरी त्यांनीं तिकडे दुर्लक्षच केलें होतें.

परंतु एका आठवड्यानंतर सुलेमानखान व उस्मानखान दोघांनीं जगन्नाथपुरीवर स्वारी केली असल्याची व रामचंद्रदेव पकडून गेल्याची बातमी कळली. म्हणजे पठाणांनीं उघड उघड संधी मोडून बंडाचें निशाण उभारल्यासारखें होतें.

मानसिंहांना या गोष्टीचा मनस्वी संताप आला. पठाणांचा कांटा कायमचा काढून टाकण्याचें त्यांनीं मनाशीं ठरविलें व युद्धाची तयारी सुरू केली. आणखी एक गोष्ट त्यांच्या मनांत आली. आयशाला कैद केल्यास उस्मानखान ताळ्यावर येईल. उस्मानचें नाक दाबून तोंड उघडायला

तो एक उपाय होता. म्हणून त्यांनीं आयशा ज्याच्याकडे उतरली होती त्या ताजखान नांवाच्या पठाणाच्या घराला वेढा देण्यासाठीं शिपाई पाठविले. ताजखान हा, काश्मीरी बेगमचा एक दूरचा नातेवाईक होता. ताजखानाची बेगम मागें एकदां काश्मीरी बेगमच्या भेटीसाठीं कतलुखानाच्या महालांत गेली होती व तिनें काश्मीरी बेगमला व आयशाला पाटण्याला येण्याविषयीं आग्रह केला होता. म्हणून आयशा आली होती. ताजखान व काश्मीरी बेगम दोघांनीं तिचें प्रेमानें स्वागत केलें.

एके दिवशीं संध्याकाळीं एका एकीं शिपायांनीं त्यांच्या घराला गराडा दिलेला पाहून ताजखानानें कारण विचारलें. परंतु शिपायांपैकीं एकहि कारण सांगूं शकला नाहीं.

दुसऱ्यादिवशीं सकाळीं स्वतः ताजखान मानसिंहाकडे गेला व घराला शिपायांनीं गराडा घातला असल्याचें सांगून कारण विचारलें. मानसिंहांनीं स्पष्ट सांगितलें, तुझ्या घरीं कतलखानाची पोरगी उतरली आहे. तिला कैद करण्यासाठीं शिपाई गेले आहेत. तूं तिला शिपायांच्या हातीं दिलेंस तर ते परत येतील."

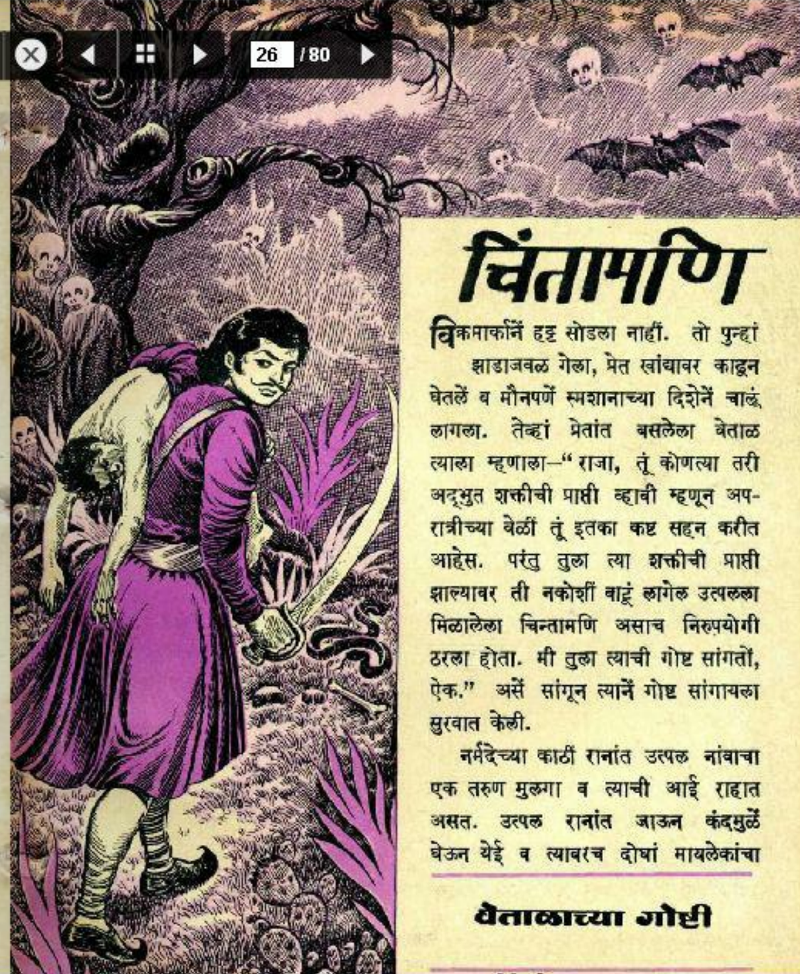
ताजखानाला त्याचा अर्थ कळेना. म्हणाला—"महाराज ! मी एक व्यापारी माणूस. माझ्या घरीं थोरांमोठ्यांचें येणें जाणें असणारच. मी तें बंद केलें तर माझा व्यापार कसा काय चालणार ?"

"मला तें सर्व कांहीं माहीत नाहीं. आयशाला कैद करण्याचा हुकूम मी काढला आहे. त्या हुकमाची अंमलबजावणी झालीच पाहिजे. त्याची जबाबदारी तुझ्यावर पण आहे. नबाबकुमारीच्या मानमरातबाला कांहीं उणीव पडूं न देण्याची जबाबदारीपण तुझ्यावरच आहे. ती आमच्या अंतःपुरांत नवाबी थाटानें राहूं शकेल."

"जिवांत जीव असेपर्यंत मी आपल्या पाहुणीची अटक होऊं देणार नाहीं." असें सांगून ताजखान आपल्या सैनिकांबरोबर निघून गेला.

ती गोष्ट आयशाला कळली. ती ताजखानाला म्हणाली—"स्वतः मला मानसिंहाना भेटण्याची इच्छा आहे. आवश्यक ती व्यवस्था झाल्यावर ती, दोन दासींनाबरोबर घेऊन ताजखानाबरोबर मानसिंह महाराजांना भेटायला गेली. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

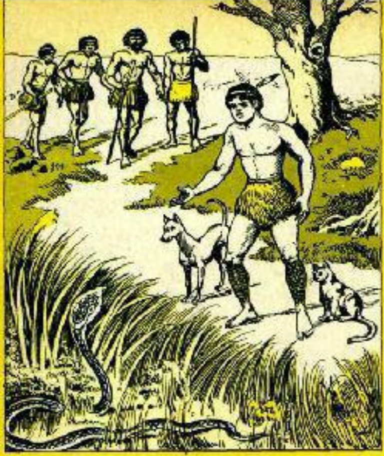

चिंतामणि

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें व मौनपणें स्मशानाच्या दिशेनें चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तूं कोणत्या तरी अद्भुत शक्तीची प्राप्ती व्हावी म्हणून अपरात्रीच्या वेळीं तूं इतका कष्ट सहन करीत आहेस. परंतु तुला त्या शक्तीची प्राप्ती झाल्यावर ती नकोशीं वाटूं लागेल उत्पलला मिळालेला चिन्तामणि असाच निरुपयोगी ठरला होता. मी तुला त्याची गोष्ट सांगतों, ऐक." असें सांगून त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

नर्मदेच्या काठीं रानांत उत्पल नांवाचा एक तरुण मुलगा व त्याची आई राहात असत. उत्पल रानांत जाऊन कंदमुळें घेऊन येई व त्यावरच दोघां मायलेकांचा

उदरनिर्वाह चाले. उत्पलला कोणी सोबती सवंगडी नव्हता. म्हणून त्यानें एक कुत्रें व एक मांजर पाळलें होतें. तो त्यांच्या बरोबर खेळे व हिंडेफिरे. त्याची आई त्याला म्हणे—"अरे वेड्या! आहे तें आपल्यालाच पुरत नाहीं आणि हे दोन प्राणी कशाला पाळले आहेस?" परंतु उत्पल तिकडे दुर्लक्ष करी. ते दोघे सोबती पशुजातीचेच होते, पण ते त्याला व त्याच्या आईला पुष्कळ मदत करीत.

उत्पल आपल्या या सोबत्यांबरोबर बोले. त्यांना तें कळत असे कीं नाहीं, त्याची त्याला फिकीर नव्हती. त्याच्या इंगितावर त्याचे सोबती सर्व कामें करीत, एवढें मात्र खरें.

एकदां उत्पल दूर जंगलांत गेला. तेथें एक खेडेगांव होतें. गांवकऱ्यांनीं रान जंगल कापून लागवड केली होती. परंतु एक उंच-वाढ्याची जागा होती. तेथील गवताला त्यांनीं हात लावला नव्हता. तें पाहून उत्पलनें त्यांना त्याचें कारण विचारलें.

एक गांवकरी म्हणाला—"या उंच गवतांत एक नाग सांप शिरून बसला आहे. गवत कापून त्याला उघड्यावर आणलें तर तो आम्हांला चावेल."

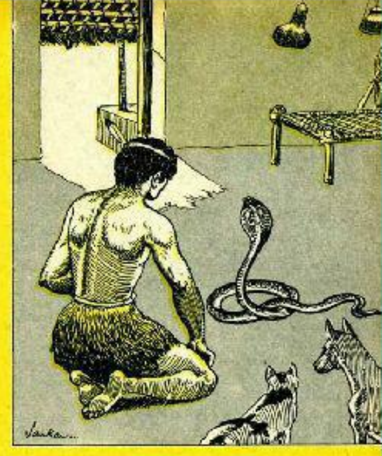
उत्पलला कोणत्याहि श्वापदाची भीति नव्हती. कारण रानांत त्याला रोज अनेक श्वापदें व जिवाणू दिसत. त्याच्या मनांत त्या सर्वांविषयीं एक तऱ्हेचें प्रेम सतत वसत असे. त्याला कधीं भीति वाटली नाहीं कीं त्यांच्यावर राग आला नाहीं. म्हणून तो त्या उंचवाढ्यावरच्या दाट गवताजवळ गेला व म्हणाला—"नागसांपा! बाहेर ये! मी तुला आपल्या घरीं घेऊन जाईन." त्या-बरोबर एक सांप खरोखरच बाहेर आला. उत्पल त्याला उचलून खांद्यावर ठेवून घरीं निघाला.

त्याची आई त्याला एक सांप गळ्यांत घालून आलेला पाहून म्हणाली—"अरे खुळ्या! एक कुत्रें व एक मांजर आणून ठेवलें आहेस तें नाहीं पुरलें का? आणखी हा एक सांप कशाला?"

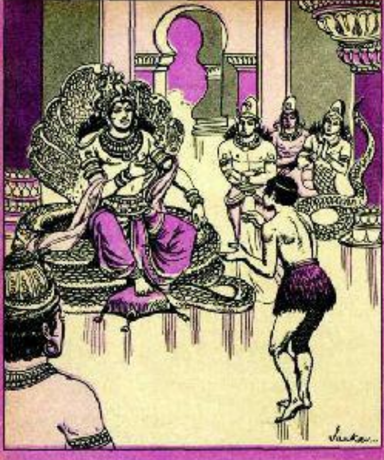
"आई! किती छान आहे ग सांप! मला तो फार आवडला." उत्पल म्हणाला.

कांहीं दिवसांनीं उत्पलच्या लक्षांत एक गोष्ट आली. सांप निर्जीव अर्धमेल्यासारखा पडून राहूं लागला. म्हणून तो कुत्र्या-मांजराला उद्देशून बोले तसा सांपाला म्हणाला—"कायरे झालें तुला? असा मलूल कां दिसतोस कांहीं दिवसांपासून?" परंतु त्याला मनुष्यांच्या भाषेंत सांपानें उत्तर दिलें, तें ऐकून आश्चर्य वाटलें.

सांप म्हणाला—"मी नागवंशाच्या राजाचा मुलगा—युवराज आहें. माझ्या वडिलांच्या डोक्यावर एक मणी आहे म्हणून सर्व त्याला नागराज म्हणतात व मानतात. तो मणी ज्याच्याजवळ असतो त्याला त्याच्या मनांत येईल ती वस्तु लगेच मिळते. खरोखर पाहिलें तर तो एक चिंतामणि आहे. मी एकदां आपल्या तरुण मित्रमंडळीं

बरोबर उघड्या हवेंत मैदानांत खेळत होतों. त्यावेळीं गरुडानें झटकन् झडप मारली. माझे इतर मित्र निसटून पळून गेले. मी मात्र गरुडाच्या पंजांत सांपडलों. गरुड उडत या बाजूला आला. गरुडाचें आपल्या-कडे लक्ष नाहीं व दुसरें कोणतें तरी सावज पकडण्यासाठीं त्यानें पंजा सैल केला असल्याचें ओळखून मी आपली सुटका करून घेतली. पण एकट्यानें घरीं जायला धीर होईना, म्हणून मी गवतांत पडून होतों. तूं आलास व मला प्रेमानें घरीं ठेवून घेतलेंस. याबद्दल मी तुझा फार

आभारी आहें. परंतु वडिलांना भेटण्याची फार इच्छा आहे मला."

"तूं इतके दिवस कां नाहीं बोल्लास? बरें तर मी तुला तुझ्या घरीं पोंचता करतों." असें सांगून उत्पलनें त्या नागयुवराजाला उचलून घेतलें. सांपानें त्याला उत्तरेकडे चलायला सांगितलें.

उत्पल अनेक दिवस चालत राहला. पुढें वाट जास्त जास्त भयंकर होत गेल्याचें दिसलें. वाटेंत त्याला कांहीं खायला मिळालें नाहीं. गांधीलमाशा चांवत होत्या. इतर श्वापदें व भयंकर जिवाणूं खायला धांवत होते. परंतु त्या सर्वांची उत्पलनें पर्वा केली नाहीं व नागराजाच्या राज्यांत येऊन पोंचला. तेथें मोठमोठे भयंकर सांप दिसले. परंतु एकाहि सांपानें त्याच्याकडे वळूनदेखील पाहिलें नाहीं. कारण त्याच्या गळ्यांतला सांप आपल्या भाषेंत त्यांना कांहींतरी सांगत होता.

एका मोठ्या मैदानाच्या मध्यभागीं नागराजाचा सुंदर राजवाडा होता. सूर्यप्रकाशांत तो छान चकाकत होता. उत्पलनें आंत प्रवेश करून नागराजाला नमस्कार केला तेव्हां त्याला नागराजाच्या डोक्यावर एक मणी दिसला. त्याचें तेज पाहून उत्पलला तोच चिंतामणि असावा या गोष्टीची खात्री पटली.

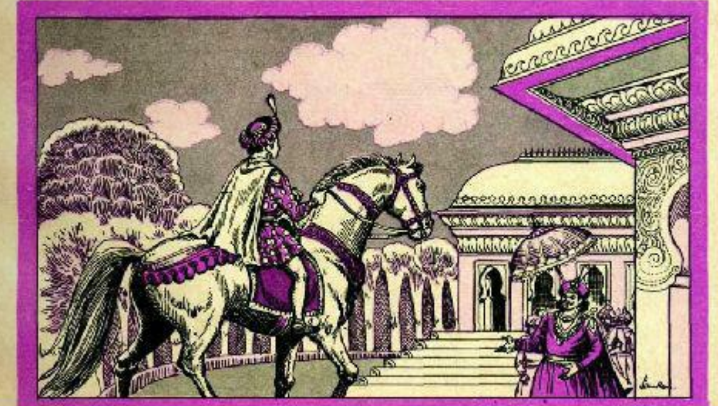
युवराज सुखरूप परत आलेला पाहून नागराजाला अपार आनंद झाला. त्यानें काय वाटेल तें मागून घ्यायला उत्पलजवळ विनंति केली.

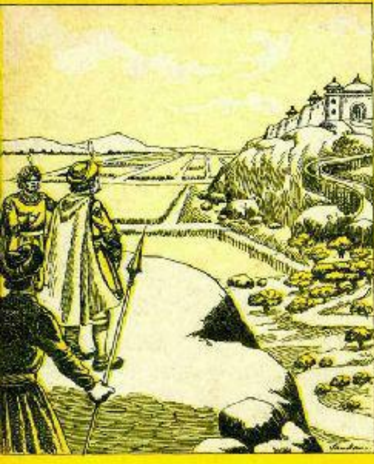
उत्पलनें निस्संकोच चिंतामणि देण्यास विनंति केली. तशी त्याला कोणत्याहि वस्तूची उणीव भासत नव्हती. आपण जें मागूं तें मिळेल या हेतूनें त्यानें मुळींच तो मणि मागितला नव्हता.

नागराजाला इतका आनंद झाला होता कीं त्यानें आपल्या शिरावरचा मणी काढून दिला. देत असतां म्हणाला—"हा मणी एक चिंतामणि आहे. ज्या गोष्टीचा विचार तुझ्या मनांत येईल ती वस्तु इच्छिल्या-बरोबर तुला मिळेल. कधीं काळीं तुला या मण्याचा उपयोग राहाला नाहीं तर मात्र तूं तो आणून मला परत द्यावास."

उत्पलनें तें कबूल केलें आणि मणी घेतला. आपण घरीं जावें असें त्याच्या मनांत आल्याबरोबर तो आपल्या घरीं जाऊन पोंचला. त्याला ज्या ज्या वस्तूची गरज भासली ती वस्तु त्याला इच्छिल्याबरोबर मिळाली. आतां त्याला कोणत्याहि गोष्टीची उणीव म्हणून राहाली नाहीं.

उत्पलला हळूहळू जंगलांत झोंपडींत राहाण्याचा वीट आला. आपण कोणत्या तरी नगरांत राजवाड्यांत रहावें असें त्याच्या मनांत आल्याबरोबर त्याच्या मनांत उत्तमोत्तम वस्त्राभूषणांची इच्छा उत्पन्न झाली. त्या-बरोबर त्याला तीं मिळालीं. तो तीं नवीन वस्त्रें व अलंकार घालून एका घोड्यावर बसून निघाला.

तो सरळ आपल्या देशाच्या राजाच्या राजवाड्यांत गेला. त्याचा तो थाट पाहून राजाला वाटलें कीं कोणीतरी राजकुमार येत असावा. म्हणून राजा याच्या स्वागता-साठीं पुढें सामोरा आला. परंतु त्याची वागणें व बोलणें पाहून मंत्र्याला व राज-कन्येला तो एक असंभ्य रानटी मनुष्य असावा असें वाटलें.

उत्पल कांहीं दिवस राजाचा अतिथि म्हणून राहाला. एक दिवस तो राजाला म्हणाला—"राजकन्येशीं विवाह करण्याच्या हेतूनें मी आलों आहें."

तें ऐकून राजा चकित झाला. त्याला तसें विचारणें विचित्र वाटलें. परंतु जो पाहुणा म्हणून राहाला त्याला घराबाहेर काढणें असभ्यपणाचें होईल असा विचार करून तो कांहींच बोलला नाहीं.

परंतु नंतर उत्पलला नकार देण्याऐवजीं अशक्य असें काम सांगून परतविण्याच्या विचारानें तो म्हणाला—"येथून पूर्वेला एक डोंगर आहे. तो अर्धा जमिनींत पुरून त्यावर एक राजवाडा बांध व तीस एकर जमीन नांगरून पीक तयार झालें म्हणजे माझ्याकडे ये. मी तुझ्याशीं राजकन्येचें लग्न करून देईन."

राजाच्या मनांतला खरा हेतू माहीत नव्हता, म्हणून उत्पल म्हणाला—"ठीक, मी तें सर्व करतों." राजाच्या दरबाऱ्यांनीं त्याला मूर्खांत काढलें.

परंतु दुसऱ्या दिवशीं उत्पल दरबारांत येऊन म्हणाला—"महाराज! आपण सांगित-लेली अट मी पुरी केली आहे. आतां आपण वचन दिल्याप्रमाणें राजकन्येशीं माझा विवाह करून द्यावा."

राजा व त्याचे दरबारी सर्वांना तें ऐकून आश्चर्याचा धकाच बसला. खात्री करून

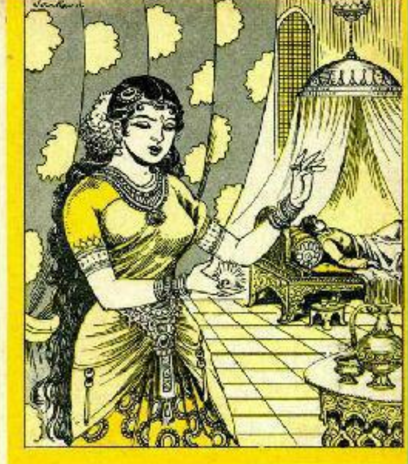
घेण्यासाठीं सर्व त्याबाजूला गेले तेव्हां खरोखरच डोंगर अर्धा अधिक जमिनींत रुतलेला दिसला व एका मोठ्या शेतांत पीक कांपणीला तयार असल्याचें दिसलें.

वचन दिल्याप्रमाणें राजाला राजकन्येशीं उत्पलचा विवाह करून द्यावा लागला. राजकुमारीला पण लग्नाला कबुली द्यावी लागली. दोघांचें सुमुहूर्तावर लग्न झालें. परंतु उत्पलनें ज्या सुखाची कल्पना करून राजकन्येशीं लग्न केलें होतें तें सुख त्याला मिळालें नाहीं. कारण राजकुमारी पदोपदीं त्याचा अपमान करी. एकदां ती त्याला म्हणाली—"येऊन जाऊन तूं रानटी. विद्येचा गंध नाहीं तुला!"

"तें सर्व काय करायचें आहे तुला? तुला काय हवें तें सांग." उत्पल म्हणाला.

"तूं म्हणतोस तें तुला करतां येईल हें कसें काय कळावयाचें?" राजकन्येनें विचारलें.

तिची खात्री पटावी म्हणून उत्पलनें तिला तो चिंतामणि दाखविला व त्याचा महिमा वर्णन करून सांगितला. त्यावर तिनें उत्पलवर तिचें फार प्रेम आहे असें नटून दर्शविलें. त्यादिवशीं रात्रीं तिनें स्वतः

सैंपाक केला व एक पेय तयार करून त्यांत मूल टाकली. तें प्याल्याबरोबर उत्पल बेशुद्ध होऊन पडला. राजकुमारीनें त्याच्या जवळचा तो चिंतामणि काढून घेतला आणि, या पतीच्या हातांतून आपल्याला सुटका मिळावी व त्याला त्या चिंतामणीच्या प्रभावानें मिळालें आहे त्याला तो पारखा व्हावा असें तिनें इच्छिल्याबरोबर तसें झालें.

उत्पलला शुद्ध आली तेव्हां तो रानांत आपल्या झोंपडींत होता. त्या झोंपडींत फक्त कुत्रा व तें मांजर होतें. त्याची आई कांहीं दिवसांपूर्वींच वारली होती. प्रथम आपण

आहों कुठें ? होतों कुठें त्याला कांहींच कळलें नाहीं. पण कांहीं वेळ विचार केल्यावर त्याला सर्व आठवलें व राजकन्येनें आपल्याला फंसवून तो मणी आपल्याजवळून काढून घेतल्याचें कळलें. तें सर्व दुःख तो कोणाजवळ सांगणार ? कुत्रा व मांजरच होतें ती गोष्ट ऐकायला. त्यानें त्यांनाच ती गोष्ट सांगितली.

त्या दिवशीं रात्रीं कुत्रा व मांजर दोघं राजवाड्यांकडे गेलीं. राजवाड्याच्या चारीबाजूला उंच तट होता व तटाच्या चारी बाजूला खंदक. खंदकावर एक पूल होता. पुलावर पाहारा होता. म्हणून दोघं मागच्या बाजूला गेलीं. कुत्र्यानें मांजराला पाठीवर बसवून घेतलें व खंदकांतल्या पाण्यांत पोहून पलीकडे गेला. तेथें तटावर चढून जायला उंचवटा होता. दोघं आंत गेलीं व राजवाड्यांत शिरलीं.

मांजर सर्व खोल्या पहात राजकन्या झोंपली होती त्या खोलींत शिरली. तिच्या हातांत तो मणि होता. मांजरानें एक उंदीर पकडून राजकन्येच्या अंगावर सोडला. राजकुमारी घाबरून उठली. तेव्हां तिच्या हातांतून मणि खालीं पडला. तो उचलून घेऊन मांजर धूम पळालें व आल्या वाटेनें दोघं उत्पल झोंपला होता तेथें येऊन पोंचली. मणी मिळतांच उत्पलनें दोघांना प्रेमानें कुरवाळलें व म्हणाला—"जगांत माझे सखा व बंधू तुम्हीच दोघं !"

दुसऱ्या दिवशीं त्यानें राजाकडे जाऊन राजकन्येनें त्याला कसें फंसविलें हें सांगितलें. राजा म्हणाला—"ती तुझी पत्नी आहे. तिला वाटेल ती शिक्षा देण्यास तुला अधिकार आहे."

उत्पल म्हणाला—"तिच्या इच्छेविरुद्ध तिच्याशीं माझें लग्न झालें. तें खरोखरीं लग्नच नव्हें. ती स्वतंत्र आहे. तिच्या इच्छेप्रमाणें तिचें दुसरें लग्न करून द्यावें." असें सांगून उत्पल निघून गेला.

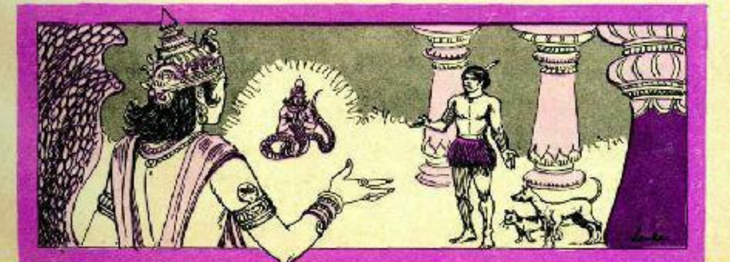
नंतर तो नागराजाकडे आला व तो मणी त्याला परत देऊन म्हणाला—"मला या मण्याची यापुढें गरज नाहीं. हा ठेवून घ्यावा." नागराजानें उत्पलला सर्व कारण विचारून घेतलें व आग्रह करून आपल्या दरबारीं ठेवून घेतलें.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला—"राजा ! मला हें कळलें नाहीं कीं उत्पलला चिंतामणि मिळाला असतां सर्व सुखें उपभोगण्याचा विचार त्यानें कां सोडला ? त्यानें तो मणी परत कां केला ? याचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींत तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"तो मणि मिळाल्यानंतर उत्पलच्या सर्व इच्छा पुऱ्या झाल्या असल्या तरी त्याला सुख कोठें मिळालें ? इच्छा वाढल्या म्हणून तो आपल्या आईला आणि आवडत्या कुत्र्याला व मांजराला सोडून निघून गेला. त्याला वैभव मिळालें पण तो सभ्य होऊं शकला नाहीं. राजकन्येशीं त्याचा विवाह पण झाला, पण राजकन्येचें प्रेम संपादन करण्यास त्या मण्याचा कांहीं उपयोग झाला नाहीं. म्हणून त्याला तो मणी निरुपयोगी वाटला व त्यानें नागराजाला वचनदिल्याप्रमाणें तो परत केला."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला व झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला."

(कल्पित)

यमराजाला मरण

फार प्राचीन काळीं देवांचीं अपत्यें मनुष्य उत्तरध्रुव प्रदेशांत रहात असत. त्यामुळें त्यांना देवांच्याकडे जाणेंयेणें सोपें जात असें. त्या प्रदेशांत सूर्यप्रकाश अहोरात्र असे. म्हणून वेळेचें माप, दिवस, महिने किंवा वर्ष कांहींच नव्हतें. सर्वांत प्रथम मानव कुटंब म्हणजे यम व यमी. यम हा सूर्याचा मुलगा.

कांहीं दिवसांनीं यमाला मरण आलें. तो पहिलाच मृत्यु असल्यामुळें मरण म्हणजे काय हें कोणालाच माहीत नव्हते. तेव्हां देव येऊन म्हणाले—"मनुष्य जातीनें अमृत-पान न केलें असल्यामुळें त्यांना यमाप्रमाणेंच इहलोक सोडून जावें लागेल. त्यालाच मरण हें नांव आहे."

मानव जातींत मरण आलेला सर्वांत प्रथम यम होता. म्हणून ब्रह्म इंद्रादिक देवांनीं त्याचा विशेष आदर केला. त्याला त्यांनीं एक दिक्पालक व पितृलोकाचा अधिपति म्हणून नेमला.

इकडे त्याची पत्नी यमी पतिविरहानें रडत होती. परंतु दिवस रात्र होत नसल्या मुळें किती काळ लोटला हें कळायला मा चि नव्हता. यम गेल्यानंतर काय काय घडलें तिकडे तिचें लक्षच नव्हतें. तिला पतीचा विसर मुळींच पडला नाहीं.

"मनुष्य एक मर्त्य प्राणी आहे. मेलेला मनुष्य पुन्हां जिवंत होत नाहीं, हें देवादिकांनीं सांगितलें होतें. म्हणून यमाला विसर असें." सर्वांनीं तिला सांगितलें.

पण यमी म्हणें,—"हें सर्व तुम्ही काय सांगतां ? त्यांना जाऊन कितिसा काळ लोटला आहे ?" यमीप्रमाणेंच इतर मनुष्यांचा मृत्यू झाल्यामुळें त्यांच्या बायका व मुलें पण रडूं लागलीं. त्यांनादेखील काळाची नसल्यामुळें आपल्या मृत आप्तेष्टांचा विसर पडला नाहीं.

हें सर्व पाहून देवांनीं काळाचें माप करून देण्याचें ठरविलें. कारण त्या शिवाय मानव जातींतलें दुःख कमी होणार नाहीं, असें त्यांना वाटलें. म्हणून त्यांनीं सूर्याला दूर पाठवून दिलें. लगेच रात्र पडली व इहलोकांत सर्वत्र अंधःकार पसरला.

रात्र झाल्यामुळें लोक झोंपले. झोंप लागल्यावर त्यांचें दुःख ओसरलें. परंतु रात्र किती मोठी ठेवावी हें ठरविणें आवश्यक झालें. कारण रात्रीच्यावेळीं राक्षस येत व गाई व धान्य लुटून पळवून नेत.

म्हणून देवांनीं रात्र व दिवस यांचा अवधी ठरवून काळाची विभागणी केली. सूर्याला बोलावून आणण्यासाठीं उषेला पाठविलें. उषा येतांच तिच्या पाठोपाठ सूर्योदय झाला व रात्र संपली. तेव्हां पासून दिवस व रात्र आळी पाळीनें येऊं लागलीं व काळाचें माप ठरवून देणें जमलें. परंतु रात्रीच्या वेळीं राक्षस येत व लुटमार करीत. त्यांना कोणी अड-विलें तर त्याला मारून टाकीत. तेव्हां मनुष्यांनीं इंद्राकडे गाऱ्हाणें नेलें. त्यानें मान-वाला स्वरक्षणासाठीं अग्निहोत्राची व्यवस्था करून दिली.

काल निर्णयाची एक घडी बसल्यावर यमीचें रडणें थांबलें. परंतु तिला पतीचा विसर पडला नाहीं. म्हणून म्हणें, यम वर्षांतून एकदां दिवाळीच्या वेळीं आपल्या पत्नीला भेटायला येतो. म्हणे तीच यम द्वितीया झाली.

श्री शा. मो. पवार

परोपकारी गोपाळ

एकदां गोपाळ आपल्या सासुरवाडी गेला. तेथें त्याची थोडी जमीन होती. जमिनीचें उत्पन्न सुमारें तीनशें रुपये येई. तें शेतकऱ्याकडून वसूल करून तो आपल्या गांवीं निघाला. वाटेंत हृदयाला हालवून सोडणारी एक गोष्ट घडली.

त्याला एक गाडी येत असलेली दिसली. गाडींत तांदुळाची पोतीं भरलेलीं होतीं. एकटा बैल इतकीं पोतीं कशी ओढूं शकला ह्याचें गोपाळलादेखील आश्चर्य वाटलें.

त्या निर्जनस्थानीं गोपाळला येत असलेला पाहून गाडीवाला त्याला म्हणाला—"मी जरा पाणी पिऊन येतों त्या कालव्यावरून, तुम्ही गाडीवर लक्ष ठेवतां का जरा?"

"बरें जाऊन ये!" गोपाळ म्हणाला आणि गाडीजवळ उभा राहाला.

थोड्यावेळानें गाडीवाला पाणी पिऊन आला. म्हणाला—"फार उपकार झाले माझ्यावर आपले! या कलियुगांत आहे कोण विचारणारा? मी चार आणे देऊन दोघांना गाडी ढकलायला सांगितलें ते घेऊन आले ढकलत गाडी व येथेंच मध्यें वाटेवर सोडून निघून गेले. आतां तुम्हींच सांगा, मी एकटा काय करूं?" असें सांगून त्यानें बैलाला एक चाबूक मारला.

एकटा बैल, इतकें ओझें काय ओढणार? म्हणून गाडीवाला बैलाला बडवूं लागला. गोपाळानें गाडीवाल्यांच्या हातांतला चाबूक ओढून घेतला व म्हणाला—"अरे, तूं तरी बराच दिसतोस कीं रे! स्वतः पाणी पिऊन ताजा तवाना होऊन आला आहेस म्हणजे बैलाला पण पाणी मिळालें असें वाटलें होय तुला. त्याला देखील भूक तहान आहेच कीं नाहीं?" तो बैलाला सोडून कालव्याकडे घेऊन जाऊं लागला.

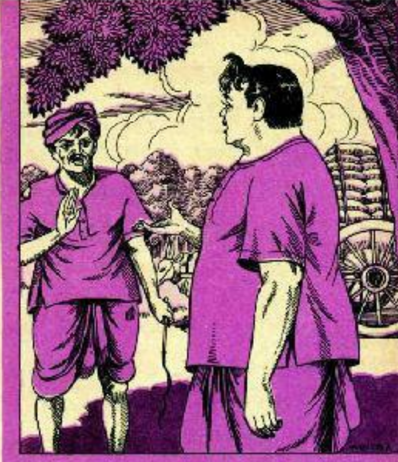
गाडीवाल्याला लाज वाटली. म्हणाला—"माफ करा! चुकलों. तुम्ही कशाला एवढी तसदी घेतां? मी घेऊन येतों पाणी पाजून." असें सांगून बैलाची दोरी स्वतःच्या हातांत घेऊन जाऊं लागला.

"तहानेबरोबर बिचाऱ्याला भूक पण लागली असेल! थोडा वेळ चरायला पण सोड! तूं येईपर्यंत मी पाहातों गाडी!" गोपाळ म्हणाला.

कांहीं वेळाने गाडीवाला बैलाला घेऊन परत आला. त्याला गाडीला जुंपून पुन्हां हाकूं लागला. पण बैल जागचा हालेच ना.

तें पाहून गोपाळ म्हणाला—"तुम्ही इतकीं पोतीं भरली आहेत! अहो दोन बैलांच्या गाडींत तरी कोणी इतकीं पोतीं भरतो का? तो एकटा जीव कशी ओढणार गाडी? अर्धी पोतीं उतरवून ठेवा. पहली खेप पोंचती करून मग घेऊन जा दुसऱ्या खेपेंत. मी राहातों येथें राखण करायला."

"खरोखर देवासारखे पावलांत बघा. परंतु इतकी पोतीं एका खेपेंत

पोंचती करण्याचें ठरलें आहे." गाडीवाला म्हणाला.

गोपाळनें विचारलें—"ऐकूं तर दे कीं काय ठरलें होतें तें."

गाडीवाल्याचें नांव विठ्या होतें. तो गाडींत सामान पोंचते करून पैसे मिळवी. तोच त्याचा धंदा होता. बैल विकून कांहीं सामान विकत घ्यावें व तें गाडींत घालून स्वतः ती ओढून घेऊन जावी असा विचार त्याच्या मनांत आला. जवळच्या गांवचे भिकूशेट यांनीं बैलाची किंमत विचारली, तेव्हां विठ्यानें ती शंभर रुपये सांगितली.

त्यावर भिकूशेट त्याला म्हणाला—"या मरतुकड्या बैलाला शंभर रुपये द्यायला मी कांहीं वेडा आहे काय? भाताचें एक पोतें तरी ओढून न्यायला जीव आहे का तुझ्या बैलाच्या अंगांत?"

"हा बैल जितकें वजन ओढूं शकेल तेवढें दुसरा एकच बैल काय, दोनदोन बैलदेखील ओढूं शकणार नाहींत. हा नाहीं ओढूं शकला तर मी फुकट बैल देईन." विठ्या म्हणाला होता.

"असें होय! तर मग मी एक सामानाची यादी करून देतों. तेवढें सामान गाडींत भरून एका सावकाराकडे पोंचतें करायचे आहे. तेवढें करून दाखविलेंस तर मी शंभर रुपये देतों तुला." भिकूशेट म्हणाला.

विठ्यानें मूर्खपणानें तें कबूल केलें होतें. म्हणून गोपाळला म्हणाला—"यादीप्रमाणें सामान गाडींत भरलें. पण गाडी जागची हाले ना. म्हणून दोघां मजुरांना गाडी ढकलायला ठरवून घेतलें. एक मैल कशी-बशी गाडी आली. त्यानंतर ते मजूर म्हणाले, आतां नाहीं आमच्यानें ढकलवत, आणि निघून गेले. अजून एक मैल जायचें आहे. सामान पोंचतें नाहीं केलें तर गाडीचें भाडें मारलें जाईल आणि वर बैल फुकटांत द्यावा लागेल."

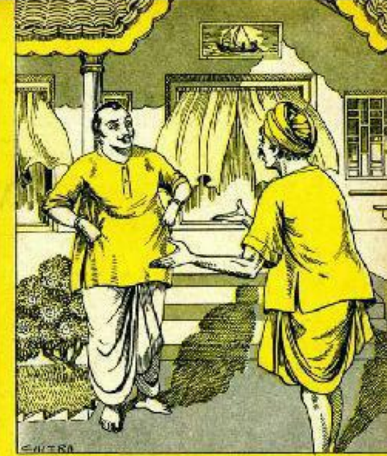
तें सर्व ऐकून गोपाळला विठ्याच्या खुळेपणाची कींव आली. "अरे तूं कांहीं कबूल केलेंस म्हणून बैलाचा असा जीव घेणार का? येऊन जाऊन तुला बैलाची किंमत शंभर रुपयेच पाहिजे आहे. मी देतों शंभर रुपये. मला दे बैल."

विठ्या चकित मुद्रेनें गोपाळकडे पाहूं लागला. गोपाळनें शंभर रुपये काढून दिले व ते विठ्यानें घेतले पण. गोपाळनें बैलाला चरायला मोकळा सोडला.

"मी जाऊन दोन बैलांची गाडी पाठवून देतों. तूं त्या गाडींत सामान पोंचतें कर. सांग, वाटेंत तूं बैल विकून टाकलास म्हणून?" गोपाळ म्हणाला.

"तें बरोबर! पण तुमचे हे उपकार मी कधीं विसरणार नाहीं. ती पहा एक गाडी रिकामी येते आहे. मी पोंचतें करतों सर्व सामान." विठ्या म्हणाला.

गोपाळ निघून गेल्यावर विठ्यानें ती गाडी थांबवून सर्व सामान आपल्या गाडींतून काढून त्या गाडींत भरलें व त्या

गाडी बरोबर स्वतःची रिकामी गाडी ओढून घेऊन भिकूशेटच्या घरीं गेला.

"कायरे सामान पोंचतें झालें. पण बैल कोठें आहे?" भिकूशेटनें विचारलें.

"मी तुमचें सामान घेऊन अर्धी वाट चालून आलों असेन कीं वाटेंत एक गृहस्थ भेटला व त्यानें बैल कोणाचा म्हणून विचारलें. इतकें सामान ओढून सहजीं नेणारा बैल पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. मी शंभर रुपयाला बैल द्यायला कबूल झालों आहें, हें त्याला सांगितलें, तेव्हां तो वर वीस रुपये द्यायला तयार झाला व बैल घेऊन गेला.

तुमचें सामान पोंचविण्याची जबाबदारी मी घेतली होती ना? म्हणून त्यांनीं आपली गाडी घेऊन जायला सांगितलें व निघून गेले." विठ्यानें तिखटमीठ लावून बैलाच्या विक्रीचें वर्णन केलें.

भिकूशेटला आश्चर्य वाटलें व त्यानें कोणी बैल विकत घेतला म्हणून चवकशी केली. विठ्या म्हणाला—"मला नाहीं माहीत त्या गृहस्थाचें नांव. कोणी असो, बैलाची जात त्याला कळते," असें सांगून व भिकूशेटचा निरोप घेऊन विठ्या निघून गेला. भिकूशेटला तें खरें वाटलें व एक चांगला बैल हातचा गेल्याबद्दल वाईट पण वाटलें.

आणखी कांहीं दिवसांनीं संक्रांत आली. बैलाचें प्रदर्शन भरलें. तीन महिने गोपाळनें बैलाला खूप खायला घातलें होतें म्हणून बैल छान माजला होता. इतर बैल त्याच्यासमोर काय टिकणार? त्या बैलालाच पारितोषिक मिळालें. प्रदर्शन पहायला विठ्या व भिकूशेटपण आले होते.

विठ्यानें भिकूशेटची गोपाळशीं ओळख करून दिली व म्हणाला—"पाहिलात माझा पाडा? यांनींच विकत घेतला होता तो बैल!"

भिकूशेट गोपळला म्हणाला—"मी घेणार होतों हा बैल. पण तुम्ही घेतलांत. चूक माझीच होती म्हणा. कारण मी बैलाची परीक्षा घ्यायचें ठरविलें होतें. तुम्हांला हा बैल विकायचा असेल तर मी घ्यायला तयार आहें."

"पाहिजे तर जा घेऊन. माझी ना नाहीं!" गोपाळ म्हणाला.

भिकूशेटनें दीडशें रुपये दिले व बैल घेऊन गेला.

समुद्रराणीचे गुलाम

पश्चिमेकडील समुद्राच्या काठीं एक राजा राज्य करीत असे. त्याला समुद्रावर सफरी करण्याची फार हौस. त्याच्याजवळ एक जहाज होतें. त्या जहाजाला रेशमी शिडें होतीं. बंदरालगत राहण्यासाठीं त्यानें एक राजवाडा बांधला होता. त्याचें जहाज बंदरांत नांगर टाकून कोणत्याहि सफरीला निघायला नेहमीं तयार असे.

एकदां तें जहाज समुद्राच्या मधोमध एकाएकीं थांबलें. वारा अनुकूल दिशेला होता. पण जहाज हालण्याचें नांव घेईल तर शपथ. राजानें वांकून पाण्यांत पाहिलें व ओरडून म्हणाला—"माझें जहाज कोणी अडविलें असेल नम्रपणें मी विनंति करतों कीं कृपाकरून माझें जहाज सोडावें. मी सुखरूप पोंचल्यावर जहाज अडविणारा मागेल तें देईन."

त्याचें उत्तर समुद्रांतून बायकी आवाजांत आलें—"आतां तूं जें वचन दिलें आहेस तें विसरूं नकोस. पोंचतांच तुला जो कोणी प्रथम किनाऱ्यावर दिसेल तो तूं मला दिला पाहिजेस. कबूल केलेंस तरच तुला समुद्राबाहेर जाऊं देईन.

"ठीक! मी वचन देतों." राजानें तें कबूल केलें. लगेच जहाज हाललें. तो आवाज समुद्राच्या राणीचा आवाज असावा असें राजाला वाटलें. तिच्या विषयीं राजानें पूर्वी अनेक गोष्टी ऐकल्या होत्या.

दोन दिवसांनीं जहाज किनाऱ्याला लागलें. किनारा दुरून दिसत असतां किनाऱ्यावर राजाला जो सर्वांत प्रथम दिसला, तो त्याचा धाकटा मुलगा होता. त्याच्या हृदयाला एक धक्काच बसला. त्यानें

श्री. शामराव पाटील

आपले तोंड एका बाजूनें झांकून घेतलें. त्याच वेळीं त्याला पाण्यांत एक बदक तरंगत असलेलें दिसलें. राजानें दुसरीकडे पाहालें तेव्हां त्याला एक डुक्कर दिसलें.

त्यानें विचार केला कीं हें बदक व डुक्कर मारून समुद्रांत टाकलें कीं राणीला दिलेलें वचन पाळल्यासारखें होईल. त्या प्रमाणें त्या दोन्ही प्राण्यांना बळी म्हणून त्यानें समुद्रांत टाकून दिलें आणि किनाऱ्यावर उतरून आपल्या वाड्यांत निघून गेला.

त्याच वेळीं समुद्रांतून एक मोठी लाट राजवाड्यापर्यंत आली व त्याबरोबर मेलेलें बदक व डुक्कर किनाऱ्याला लागलें. ती लाट राजाच्या मुलाला ओढून नेणार होती. परंतु त्याच वेळीं राजानें त्याला धरून वर ओढून घेतलें म्हणून तो वांचला.

परंतु तेव्हांपासून राजाच्या मनाला एक धास्ती मात्र राहून गेली. आपला मुलगा मिळेपर्यंत राणीच्या मनाचें समाधान होणार नाहीं. त्या विषयीं त्यानें आपल्या राणीचा व मोठ्या मुलाचा सल्ला घेतला. असें ठरलें कीं मुलाला समुद्रकाठीं कधीं जाऊं दिलें नाहीं कीं झालें. तेव्हां पासून तो मुलगा राजवाड्याच्या तटाबाहेर कधीं गेला नाहीं.

कित्येक वर्षें लोटलीं. राजकुमार लहानाचा मोठा झाला. त्याला अठरावें वर्ष लागलें. एकदां मित्रमंडळींच्या आग्रहावरून तो समुद्रावर फिरायला म्हणून गेला. पुष्कळ वर्षें लोटलीं आहेत. समुद्राची राणी ती गोष्ट विसरून गेली असेल, असें त्याला वाटलें.

परंतु त्यानें काठावरच्या वाळूंत पाऊल टाकतांच एक मोठी लाट आली. पाण्यांतून वर एक बाईचा हात दिसला. त्यानें राजकुमाराला पाण्यांत ओढून नेलें. पाण्यांत बुडाला तरी राजकुमार भ्याला मात्र नाहीं. आणि आश्चर्य म्हणजे त्याला एक मोठें

उद्यान दिसलें. तेथें त्याला कोणीतरी ओढून घेऊन गेला. त्या उद्यानाच्या मधोमध एक राजवाडा होता. तो वाडा समुद्राच्या राणीचा असावा असें त्याला वाटलें. त्याला त्या वाड्यांतल्या एका दालनांत नेण्यांत आलें. त्या दालनांत दागिन्यांनीं अक्षरशः लदलेली एक कुरूप स्त्री उभी होती. ती म्हणाली—"मी कित्येक दिवसांपासून तुझी वाट पहात आहें. उद्यांपासून तुला कामावर लावीन. आज मुलांमुलींबरोबर तूं मौज कर.

असें सांगून ती त्याला आणखी एका खोलींत घेऊन गेली. तेथें अनेक मुलेंमुली खेळत होतीं व गप्पा मारीत होतीं. ती सर्व कोणत्या तरी राजघराण्यांतलीं होतीं. एका राजकन्येशीं त्याची चांगली ओळख झाली. ती दिसायला फारच सुंदर होती.

"ही राणी फार वाईट आहे. हिच्याकडे मी गेलीं सात वर्षें गुलाम म्हणून राहाते आहें. मला हिच्या सर्व दुष्ट कारवाया माहीत आहेत. तरी हिच्या हातांतून निसटून पळून जाणें सोपें नाहीं. परंतु जर आपण दोघांनीं मिळून प्रयत्न करून पाहिला तर कदाचित यश मिळेलहि." ती गुलाम राजकन्या म्हणाली.

तिच्या बरोबर मैत्रीनें राहण्यांत राजकुमाराला कांहींच हरकत नव्हती. तो तिला म्हणाला—"तूं सांगशील तें करण्यास मी तयार आहें."

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं समद्रराणीनें राजकुमाराला बोलाविलें व विचारलें—"काय रे! तूं माझ्या दासींपैकीं सर्वांत सुंदर दासीशीं सख्य केलें आहेस, म्हणे! मी तुला तीन कामें देतें. तीं तूं केली नाहींस तर तिला भेटण्याची परवानगी सुद्धां तुला मिळणार नाहीं. लक्षांत ठेव. परंतु तूं जर तीं कामें पुरी केलीस तर

तिच्याशीं लग्न करून घेण्यासदेखील मी तुला परवानगी देईन. कामें पुरी झाली नाहींत तर मात्र जन्मभर तुला माझा गुलाम म्हणून रहावें लागेल." राणी म्हणाली.

नंतर ती त्याला बरोबर यायला सांगून एका मैदानांत गेली. "या मैदानांत जें गवत उगवलें. आहे तें कापून पुन्हां तें संध्याकाळच्या आंत जसेंच्या तसें चिकटवून ठेव." असें सांगून राणी निघून गेली.

राजकुमार विळा घेऊन गवत कापूं लागला. परंतु संध्याकाळच्या आंत सर्व गवत कापून काम पुरें करणें शक्य नाहीं, हें कळायला त्याला फारसा वेळ लागला नाहीं. नंतर तें पुन्हां चिकटवून ठेवण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाहीं. तो आपल्या नशिबाला दोष देत स्वस्थ विचार करीत एका जागी बसून राहाला.

थोड्या वेळानें त्याची प्रेमिका त्या बाजूला आली. तिनें त्याला उदास मनानें बसून राहण्याचें कारण विचारलें. राजकुमारानें सर्व थोडक्यांत सांगून टाकलें. राजकुमारीनें त्याच्या हातांतून विळा मागून घेतला. तो उलटा करून गवतावर घासूं लागली. त्याबरोबर गवत कापलें जाऊन जमिनीवर पडलें. नंतर ती विळा सरळ करून कापलेल्या गवतावर रगडूं लागली. कापलेलें गवत जसेंच्या तसें पुन्हां चिकटूं लागलें. कापून चिकटवलेलें गवत व न कापलेलें गवत यांत थोडा फरक दिसत होता. कांपल्या जागीं जोडल्यानंतरदेखील सांधा दिसत होता.

तें गुपित कळल्यावर राजकुमारानें तसेंच गवत कापून चिकटवायला सुरवात केली.

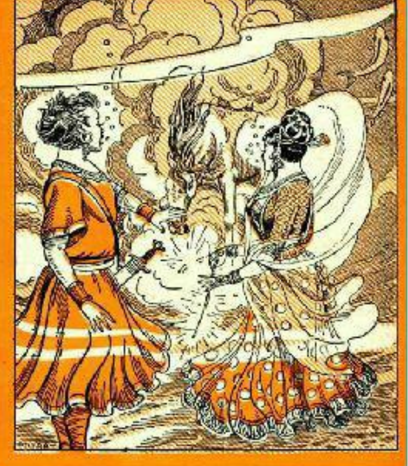
संध्याकाळ व्हायला अजून पुष्कळ उशीर होता. म्हणून दोघं बराच वेळ गप्पा मारीत बसून होतीं. राणी येण्याची वेळ झाली तेव्हां राजकन्या उठून निघून गेली. राणीनें

येऊन सर्व गवत पाहिलें व म्हणाली—"हें सर्व काम तूंच केलेंसें दिसत नाहीं."

दुसऱ्या दिवशीं राणीनें राजकुमाराला दुसरेंच काम दिलें. तबेल्यांत शंभरावर घोडे होते. कधीं कोणी तबेला झाडला नव्हता कीं साफ केला नव्हता. संध्याकाळपर्यंत तबेला साफ करण्याचें काम राणीनें राजकुमाराला सांगितलें.

राजकुमार केरसुणी घेऊन तबेल्यांत गेला. तेथें पडलेली लीद व कचरा यांचा ढीग पाहिला. तो पाहूनच त्याचा सर्व उत्साह थंड पडला. पुन्हां राजकुमारी त्याच्याजवळ आली. तिला तो उदास होण्याचें कारण समजलें. तिनें तबेल्याच्या भिंतीला लोंबत असलेली एक सोन्याची काडी घेतली व एका म्हाताऱ्या घोड्यासमोर फिरविली व म्हणाली—"सर्व तबेला झाडून स्वच्छ कर." लगेच तो घोडा आपल्या खुरांनीं आकाशांत धूळ उडवूं लागला. राजकुमार व राजकुमारी दोघं बाजूला जाऊन उभी राहालीं.

कांहीं वेळानें दोघं परत आलीं तोंपर्यंत सर्व तबेला स्वच्छ झालेला होता. गवताची एक काडीदेखील नव्हती. राजकन्येनें एक

फडकें घेऊन तें जमिनीला लावलेंमात्र, सर्व जमीन धुवून पुसून स्वच्छ झाली व स्फटिकासारखी चकचकीत दिसूं लागली.

संध्याकाळीं राणी येऊन म्हणाली—"हें सर्व काम स्वतः तूं केलेलें दिसत नाहीं."

तिसऱ्या दिवशीं सकाळीं राणीनें राजकुमाराला तिसरें काम दिलें. डुकरें कोंडण्याची जागा होती ती. एक हजार डुकरें होतीं त्या जागीं. कधीं कोणी ती जागा स्वच्छ केली नव्हती. संध्याकाळच्या आंत ती जागा स्वच्छ करावयाचें काम त्याला देण्यांत आलें होतें.

राजकन्येच्या मदतीशिवाय हें काम शक्य नाहीं असा विचार करून तो तिची वाट पहात बसून राहाला. ती आल्याबरोबर त्यानें तिला, जें काम त्याला दिलें होतें तें सांगून कसें करावयाचें हें विचारलें. तिनें डुकरखान्यांतल्या कोपऱ्यांतली एक काठी घेतली व तेथें एक डुकर होतें त्याला त्या काठीनें मारलें व म्हणाली—"डुकरा! तूं माझें एवढें काम करून दिलेंस तर तुला पळून जायला मी मदत करीन." डुकर उठून उभें राहूं लागलेलें पाहून दोघं दूर पळून गेलीं. कारण, एक तर तशीच तेथें घाण होती. नंतर तें डुकर ती जागा स्वच्छ करूं लागल्यावर किती घाण सुटते कोणास ठाऊक?

थोड्या वेळानें दोघं तेथें आलीं तोंपर्यंत तो डुकरखाना राणीच्या जेवणाच्या खोली-सारखा स्वच्छ झाला होता. घाण मुळींच नव्हती. डुकरखाना साफ करून तें डुकर पळून गेलें. संध्याकाळ होईपर्यंत दोघं गप्पा मारीत बसून होतीं. नंतर राजकन्या निघून गेली. थोड्या वेळानें राणी आली. म्हणाली—"हें कामदेखील तूं स्वत: केलेलें दिसत नाहीं. तरी पण मी वचन दिल्याप्रमाणें तुला त्या गुलाम राजकन्येशीं लग्न करायला मी परवानगी देतें. लग्नाला आवश्यक सर्व वस्तू माझी बहीण वनराणी हिच्याकडे आहेत. तूं उद्यां जाऊन घेऊन ये."

राजकुमाराला आनंद झाला. त्याला वाटलें, समुद्रराणी वाटली होती तितकी वाईट नसावी. समुद्रराणी वनराणीकडे कसें जावयाचें हें सांगून निघून गेली.

(पुढील अंकीं संपूर्ण)

हरवलेलें धान्य

एका गांवीं हयग्रीव नांवाचा एक गृहस्थ रहात असे. एक तर तो गरीब होता आणि त्यांत तो नेहमीं आजारी असे. उदर निर्वाह करणें त्याला अशक्य वाटूं लागलें. आपल्या बायका-मुलांचे हाल त्याला पहा-वेना. म्हणून तो कोणाला कांहीं सांगि-तल्याशिवाय घर सोडून निघून गेला. कांहीं मिळकत झाली तरच घरीं परत जायचें त्यानें आपल्या मनाशीं ठरवून घेतलें होतें.

गरीब काडी पहेल्वानाला कोण काम देणार? हयग्रीवला कोठेंहि कांहीं काम मिळालें नाहीं. त्याला जिवाचा वीट आला. रानांत दूर एका नदींत उडी मारून जीव देण्याचें ठरवून त्यानें उडी मारली.

जवळच एक ऋषी स्नान करीत होते. त्यांनीं त्याला नदींत उडी मारीत असतां पाहिलें. त्यांनीं पण नदींत उडी मारून हयग्रीवला बाहेर काढलें. त्यानें आपली करुण कथा त्यांना सांगितली.

ऋषी त्याला म्हणाले—"मी तुला एक मंत्र शिकवितों. त्याच्या मदतीनें तुला तीन दिवस वाटेल तितके खाद्य मिळेल. त्यानंतर तुला तो मंत्र उपयोगी पडणार नाहीं. तो मंत्र दुसऱ्या कोणाला शिकवून दिलास तर त्याचा उपयोग त्याला होईल. पण जर मंत्र देण्या लायक तुला कोणी भेटला नाहीं तर तूं मंत्र तसाच सोडून दे. मंत्रशक्ति असेपर्यंत तूं पौष्टिक पदार्थ खाऊन घे व प्रकृति सुधारल्यावर कामधंदा करूं लाग."

हयग्रीव तो मंत्रोपदेश घेऊन आनंदानें घरीं आला. मुनींनीं त्याला शिकवलेल्या मंत्राचा जप करून आपल्या बायका-पोरांना

श्री. दा. वि. मिसाळ

आवश्यक ते तांदूळ, डाळ, गहू, भाजी, दूध, तूप वगैरे पदार्थ मागून घेतले.

तीन दिवस सर्व कुटुंबाचा उदरनिर्वाह आनंदानें झाला. तिसऱ्या दिवशीं हयग्रीवनें तीन दिवसांकरिता आवश्यक सर्व पदार्थ पुन्हां मागून घेतले.

त्यानंतर त्या मंत्राचा कांहीं उपयोग होणार नाहीं असा विचार करून तो मंत्र कोणाला शिकवावा या विवंचनेंत तो बसला असतां एक भिकारी येऊन दारासमोर उभा राहाला आणि तेथेंच बेशुद्ध होऊन पडला. हयग्रीवला मनुष्य बेशुद्ध झाला म्हणजे काय

होतें हें माहीत होतें. कारण तो स्वतःदेखील अन्नाभावीं बेशुद्ध झाला होता. म्हणून तो त्या गरीब भिकाऱ्याला आपल्या घरांत उचलून घेऊन गेला. औषधपाणी केलें व तो शुद्धीवर आल्यावर त्याला खायला प्यायला घातलें.

नंतर त्यानें त्याला मंत्रशिकवून दिला व म्हणाला—" त्या मंत्राच्या सहाय्यानें तीन दिवस सुखानें खा पी व त्यानंतर तो दुसऱ्या कोणाला तरी देऊन मोकळा हो."

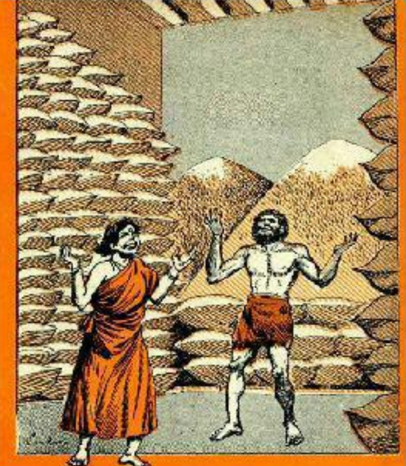
भिकाऱ्यानें हयग्रीवकडून मंत्र शिकून घेतला. त्यानें एक पोतें भरून तांदूळ मागून घेतले. पोतें भरून तांदूळ पाहून भिकाऱ्याच्या बायकोला अपरंपार आनंद झाला. भिकाऱ्यानें पोत्यांतले तांदूळ घेऊन त्याला हवे होते तेवढे ठेवून घेतले व बाकी बाजारांत विकून टाकले. जे पैसे मिळाले त्याचा उपयोग त्यानें इतर कामाच्या वस्तू विकत घेण्यासाठीं केला.

तो मंत्र आणखी दोन दिवस त्याच्या कामाचा होता. त्यानें त्या दोन दिवसांत त्या मंत्राचा उपयोग कसा करून घ्यावा या विषयीं आपल्या पत्नीचा सल्ला घेतला. तीन दिवस त्याचा उपयोग करून घेऊन तो मंत्र बायकोला शिकवून द्यावा असें ठरलें. अशातऱ्हेनें त्याच्या घरीं तो मंत्र आणखी पांच दिवस राहूं शकला. त्या पांच दिवसांत सर्व आवश्यकता पुऱ्या करून घ्यायच्या होत्या.

दोघें भिकारी नवराबायको फार लोभी होतीं. गांवकरी त्यांना रोज फुकट भिक्षा घालायला तयार नसत. कधीं कधीं रागावून त्यांना हाकलून लावीत. या मंत्रबळानें त्यांनीं आपल्या सर्व इच्छा पुऱ्या करून घेऊन गांवकऱ्यांचा सूड घ्यायचें पण ठरविलें. परंतु तो उद्देश्य पुरा होण्यास त्यांची झोंपडी पुरेशी नव्हती. म्हणून भिकारी रानांतल्या एका जुन्या पडक्या ओसाड घरांत बायको बरोबर राहाला व मंत्र म्हणून म्हणाला—" आमच्या गांवांतले सर्व धान्य घेऊन या घरांत घेऊन ये."

त्याची बायको त्याच्याहून बस्ताद होती. मंत्र शिकून घेतल्यावर ती म्हणाली— "देशांत जितकें धान्य आहे तें सर्व आमच्या या घरांत आणून ठेव." त्यानंतर तिच्याजवळची मंत्रशक्ति पण नाहींशी झाली.

दोघां नवराबायकोंला वाटत होतें कीं आपण सारें जग जिंकलें. सर्व देश गरीब

श्रीमंत सर्व धान्य कोठें नाहींसें झालें कीं भुताटकी झाली या काळजींत अन्नाच्या शोधार्थ निघाले. कांहीं लोकांनीं कंदमुळें व फळें खाऊन आपला उदर निर्वाह चालविला. राजानें हें सर्व धान्य कसें व कोठें गेलें याचा शोध लावण्यासाठीं आपले हेर पाठविले.

इतक्यांत एक आश्चर्याची गोष्ट घडली. प्रत्येक घरांतून उंदीर बाहेर पळून जाऊं लागले. कारण त्यांना खायला घरांत कांहीं नव्हतें. परंतु अन्न कोठें आहे हें वासानेंच त्यांना कळलें व त्यामुळें

लक्षावधि उंदीर एकाच दिशेला पळूं लागले. तें कळल्यावर राजानें आपल्या शिपायांना उंदरांच्या पाठोपाठ तपास करायला पाठवून दिलें.

उंदरांचे थवेच्या थवे रानाच्या दिशेनें पळत त्या जुन्या पडक्या घरांत शिरूं लागले. शिपायांनीं त्या घराला चारी बाजूंनीं गराडा घातला. कांहीं शिपाई आंत गेले. त्यांना हें पाहून आश्चर्य वाटलें कीं घरांत शेकडों तांदुळांचीं व गव्हाचीं पोतीं भरून ठेवलेलीं होतीं. कित्येक खोल्यांत तांदूळ जमिनीवर पसरलेले होते.

शिपायांना पाहून भिकारी व त्याची बायको पळून जाऊं लागली. परंतु शिपायांनीं त्यांना कैद केलें. त्यांनीं त्यांना विचारलें– "तुम्ही या रानांत कां राहतां? व तुमच्याकडे इतके तांदूळ कोठून आले?"

पण दोघें काय उत्तर देणार? म्हणून शिपायांनीं त्यांना राजासमोर नेऊन उभें केलें. म्हणाले–"यांच्या जवळ सर्व अन्न जमा झालेलें आहे."

भिकाऱ्यानें राजाला सर्व वृत्त निवेदन करून माफी मागितली. म्हणाला–"हा सर्व मंत्रप्रताप आहे. मी गांवकऱ्यांवर सूड उगवण्याच्या हेतूनें हें सर्व केलें. हयग्रीवानें मंत्र दिला होता. मी त्याचा स्वतःसाठीं उपयोग करून समाधान मानण्याऐवजीं त्याचा दुरुपयोग केला.

राजानें हयग्रीवला बोलावून विचारलें तेव्हां त्यानें मंत्र खरा असल्याची गोष्ट सांगितली. नंतर राजानें रानांतून धान्य मागवून गांवकऱ्यांना परत वांटून दिलें.

भिकारी व त्याची बायको दोघांना कैदेची शिक्षा झाली.

पुरलेला ठेवा

एका गांवीं एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असे. त्याला तीन मुली होत्या. मुलगा एकदेखील नव्हता. सर्व म्हणत कीं त्यानें पुष्कळ धन पुरून ठेवलें असावें. तो रोज गाडींत बसून आपल्या शेतांत जाई. तो नित्याप्रमाणें गाडींत बसून निघाला.

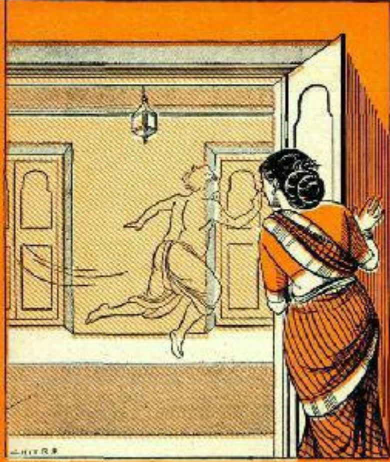
तासाभरानें काळोख पडूं लागलेला पाहून गाडीवाल्यानें विचारलें–"काका! गाडी परत फिरवूं का?" पण गाडींतून उत्तर आलें नाहीं तेव्हां गाडीवाल्यानें मागें पळून पाहिलें. त्याचा मालक मरून पडला होता.

गाडी घरीं परत गेली. तेथें बायकोनें व मुलींनीं श्रीमंताचें प्रेत पाहालें तेव्हां त्या टाहो फोडून रडूं लागल्या जमीनदारानें मागें काय ठेवलें आहे हें त्यांच्या पैकीं कोणालाहि माहीत नव्हतें. त्याहून दुःखाची गोष्ट म्हणजे तिजोरींत अगदीं मोजके पैसेच मिळाले. सर्वांच्या कल्पनेप्रमाणें लक्षावधी रुपये निघाले नाहींत.

जमीनदारणीवर आकाशच कोसळलें. तीन मुलींचीं लग्नें, कांहीं लहान गोष्ट झाली? गाडीवाल्या शिवूशिवाय त्यांची चवकशी करणारा पुरुष दुसरा कोणी नव्हता. म्हणून गरीबी आली होती तरी जमीनदारणीनें त्याला नोकरीवरून काढलें नाहीं.

कांहीं दिवसांनीं घरांत रात्रीं कोणी तरी चालत असल्याचा भास होऊं लागला. एकदां जमीनदाराची बायको घाबरून जागी झाली. सैंपाकघरांत भांडीं व डबे फेंकल्याचा आवाज ऐकूं आला. तिनें प्रत्यक्ष आपल्या पतीला सैंपाकघरांतून झोंपण्याच्या

सौ. सरोजिनी परब

खोलींत येत असतां आणि पलंगावरून बिछानें खालीं ओढून काढीत असतां पाहिलें. नंतर तो एकामागून एक सर्व खोल्यांतून गेला. घाई घाईनें सामानाची हलवाहलव करीत असतां त्यांतलें बरेंच तुटलें किंवा फुटलें. उजाडेपर्यंत सामानाची बरीच नासधूस झाली. सर्वांच्या झोंपा मोडल्या.

घरांत खाण्यापिण्याची काळजी होतीच. आतां भुताटकी सुरू झाली. उजाडल्यावर शिवू आला. जमीनदारणीनें त्याला रात्रीं घडलेलें सर्व वृत्त सांगितलें व म्हणाली—"रोज रात्रीं हे असे येऊन सामानाची नासधूस करूं लागले तर आम्हांला येथें राहाणें अशक्य. आणखी कोठें तरी रहायला गेलें पाहिजे. त्यापेक्षां हा सर्व प्रकार चालू असेपर्यंत तूं आमच्या घरीं रात्रीं झोंपायला येत जा. आम्हां बायकांना थोडा तरी धीर होईल."

ज्याच्या इच्छा पुऱ्या होत नाहींत तो भूत होऊन जगांत असाच वावरतो. तरी तुम्ही भिऊं नका! आज रात्रीं मी येतों तुमच्या सोबतीला." शिवू म्हणाला.

त्या दिवशीं रात्रीं तो झोंपण्याच्या खोलींत एका पलंगाखालीं लपून पडून राहाला. रात्रीं भूत आलें. प्रथम तें सैंपाकघरांत गेलें. नंतर रात्रभर सर्व घरभर धुडगूस घालीत राहालें.

उजाडल्यावर जमीनदारणीनें शिवूला विचारलें—"कायरे, शिवू! तुझे धनी असे रात्रभर धुडगूस घालीत राहाले तर आमचें कसें व्हायचें या घरांत? कोणाला सोबत म्हणून बोलवावें तर भुताटकी पाहून कोणी येणार देखील नाहीं."

शिवू म्हणाला—"मालकीण बाई! घाबरूं नका! मालक हें जें कांहीं करीत आहेत, खात्रीनें त्याचा कांहीं तरी अर्थ असावा.

आजची रात्र तुम्ही सर्व माझ्या घरीं जाऊन झोंपा. मी एकटा झोंपतों घरांत."

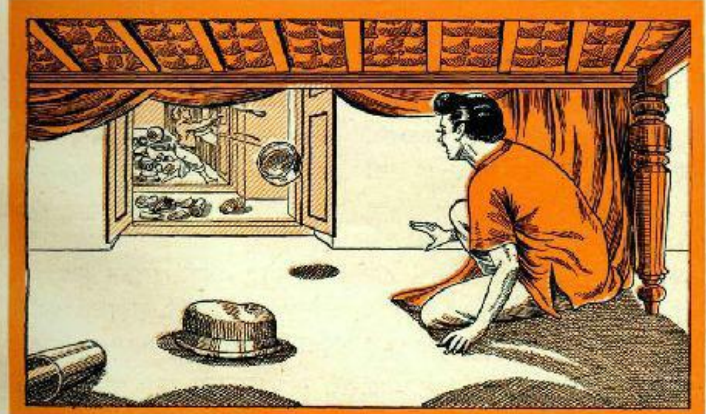
त्याप्रमाणें शिवू एकटा घरांत झोंपला आणि मालकिणीला व तिच्या मुलींना आपल्या घरीं पाठवून दिलें. काळोख पडल्यावर तो मालक झोंपत असे त्या खोलींत गेला व तेथें पडून राहाला. कांहीं वेळानें मालकाचें भूत आलें व नित्य नियमाप्रमाणें सामानाची आदळ आपट सुरू केली. शिवूदेखील चमचे, पळ्या वगैरे त्याच्यासारखाच फेंकूं लागला. भुतानें तें पाहिलें व त्याच्याकडे वळून म्हणालें—"काय रे शिवूं तूं येथें कसा आणि काय करतो आहेस?"

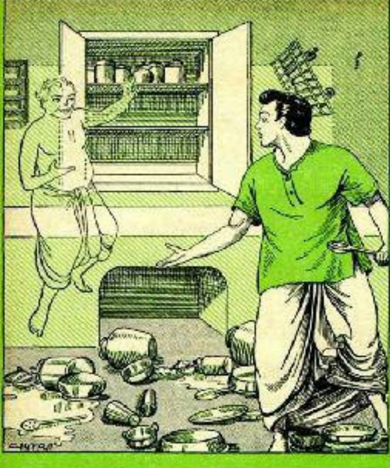
"मालक! जिथें धनी तिथें दास! मी पण आलों आपल्या पावलावर पाऊल टाकीत." शिवू म्हणाला.

"म्हणजे तूं केव्हां मेलास रे? मला नाहीं कळलें?" भुतानें विचारलें.

"कसें कळणार मालक? परवांच तर मेलों!" शिवू म्हणाला.

"बरें झालें, आतां मला एक विश्वासू नोकर मिळाला तर येथें सुद्धां. तर मग चल झोंपायच्या खोलींत जाऊं आणि

तेथल्या वस्तू पाहूं." असें सांगून भूत बंद दरवाज्यांतून सरळ आंत निघून गेलें. पण शिवूनें हळूंच दार उघडलें व आंत जाऊन पुन्हां बंद करून घेतलें. नंतर तो देखील मालकाबरोबर सामान फेंकूं लागला.

थोड्या वेळानें शिवूनें मालकाला विचारलें—"धनी! पण तुम्ही हें सर्व कशाला करतां?"

"अरे शिवू! आतां तुझ्याजवळ काय लपवून ठेवूं? मी तीन दगडांखालीं तीन हंडे पुरून ठेवले आहेत. एका हंड्यांत सोनें आहे, एकांत चांदी व आणखी एकांत रत्न माणिक्यें व दागिने. ती गोष्ट माझ्या-शिवाय इतर कोणाला माहीत नाहीं. म्हणून घाबरत होतों. काय करावें हें सुचत नाहीं मला. म्हणून हा धंदा चालविला आहे." मालक म्हणाला.

"असें सांगा तर! बरोबर आहे. हें पहा, मी फक्त शंभर वराह नाणीं आयुष्य-भरांत जमा केलीं. त्यांची काळजी मला इतकी आहे तर आपल्याला इतक्या मोठ्या ठेव्याची हुरहुर लागून राहल्यास त्यांत आश्चर्यच काय?" शिवू म्हणाला.

"तूं देखील पुरून ठेवलें आहेस का?" भुतानें विचारलें.

"जिथें आपण गाडी ठेवतों ना तेथें एका कोपऱ्यांत मी पुरून ठेवले आहेत मालक." शिवू म्हणाला.

दोघे सामानाची आदळ आपट करून शेवटीं सामानाच्या कोठींत आले. तेव्हां शिवूनें मालकाला विचारलें—"तर मग! मालक आपण याच खोलींत पुरून ठेवला आहे ना ठेवा?"

"होय! या कोपऱ्यांतल्या दगडाखालीं सोनें पुरून ठेवलें होतें आणि या दगडा-खालीं चांदी आणि या दगडाखालीं दागिने.

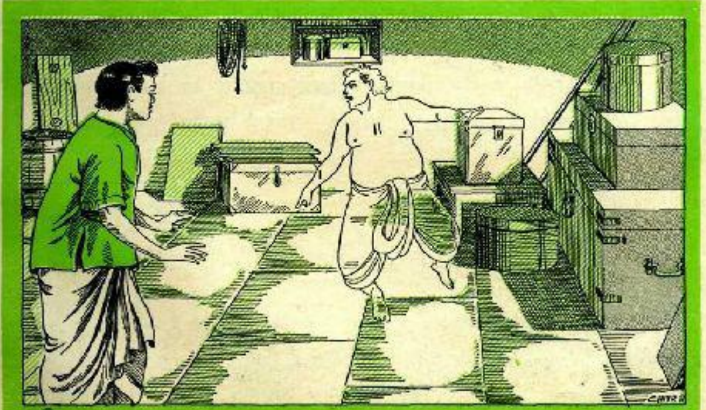
हें धन ज्यांना मिळायला हवें त्यांना न मिळतां दुसरें कोणाला मिळूं नये एवढीच माझी इच्छा आहे." भूत कांपऱ्या आवा-जांत म्हणालें.

भुतानें दाखविलेल्या दगडावर शिवूनें खूण करून ठेवली. उजाडण्याची वेळ झाली तेव्हां भूत म्हणालें—"आतां आपण येथून निघून गेलें पाहिजे. येथें राहून भागणार नाहीं."

"होय तुम्ही व्हा पुढें, माझे वराह जागच्या जागीं सुरक्षित आहेत कीं नाहींत हें मी पाहून येतों. मी आलोंच पळत तुमच्या पाठोंपाठ. कोणी वराह खणून घेऊन गेला असावा अशी मला शंका आहे." शिवू म्हणाला.

भूत शिवूसाठीं थांबलें नाहीं. तें निघून गेलें.

उजाडल्याबरोबर मालकीण आपल्या मुलींना घेऊन घरीं आली. शिवूनें रात्रीं जें घडलें तें सर्व सांगितलें व त्यांच्यासमोरच त्यानें ते तिन्ही दगड खणून काढले. तेव्हां भुतानें सांगितलें होतें तसें त्याला तिन्ही दगडांखालीं अनुक्रमें सोनें, चांदी व दागिने मिळाले.

"आतां मालकांचें भूत तुम्हांला त्रास देणार नाहीं. आतां मी येतों." शिवू मालकिणीला म्हणाला.

पण मालकीण शिवूला म्हणाली–"आम्हांला सोडून कोठें निघालास? दोन तीन दिवस रात्रीं आरामानें गेल्या नाहींत तर आम्ही जिवंत राहूं कीं नाहीं आम्हांला शंका आहे. दोन तीन दिवस तूं आमच्या-कडेच रात्रीं झोंपत जा. पुढें पाहून घेऊं काय करावयाचें तें."

शिवू त्यांच्या विनंतीला मान देऊन दोन दिवस त्यांच्या घरींच राहाला. भूत त्या बाजूला फिरकलें देखील नाहीं. तिसऱ्या दिवशीं मालकीण शिवूला म्हणाली–"शिवू! तुझे उपकार आम्ही जन्मभर विसरणार नाहीं. माझ्या मनांत एक गोष्ट आहे. माझ्या तिघी मुली लग्न करून निघून गेल्या-वर मी घरांत एकटी राहीन. म्हणून निदान एका मुलीनें घरीं रहावें अशी माझी फार इच्छा आहे. सगळ्यांत धाकट्या मुलीचा मला जास्त लळा आहे. ती तुझ्या जोगती आहे. मी तुला आपला जांवई करून घ्यावा म्हणतें, तुम्ही दोघें राहलांत तर माझें पुढलें आयुष्य सुखानें जाईल. त्यांत तुझें कांहीं नुकसान नाहीं व आमचा फायदा होईल."

प्रथम शिवूला तें ऐकून आश्चर्याचा धक्काच बसला. परंतु त्याला मागाहून कळलें कीं तिसऱ्या मुलीचें त्याच्यावर प्रेम आहे. तेव्हां मात्र त्याला कबूल करावें लागलें. दोघां मोठ्या मुली श्रीमंत घरीं गेल्या. शिवूनें धाकटीशीं लग्न करून घेतलें व तो त्या घरीं राहूं लागला.

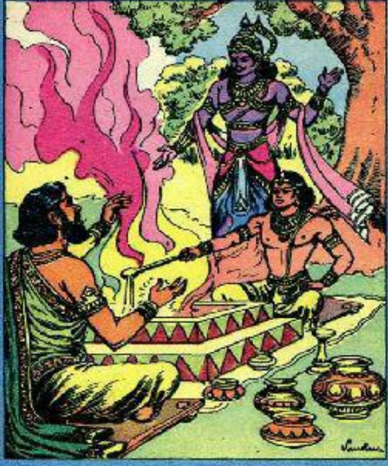
उत्तरकांड

रावण वरुणलोकांतून लंकेला परत येत असतां वाटेंत त्याला देवलोकांतली कोणी स्त्री, किंवा अप्सरा दिसली कीं तिला पुष्पक विमानांत बसवून घेऊन लंकेला आला. ही संख्या सहस्रावर पोंचली. त्यांनीं रावणाची पुष्कळ निंदा केली.

रावण लंकेला पोंचला तेव्हां त्याची बहीण शूर्पणखा रडत त्याला भेटायला आली. ती म्हणाली–"दादा! तूं हें काय रे केलेंस? इतर कालकेयांबरोबर माझ्या पतीचा वध करून तूं मला हें वैधव्य दिलेंस! आपल्या मेहुण्याचा विचार कसा काय तुझ्या मनांत आला नाहीं?"

"आतां झालें त्याबद्दल दुःख करीत बसण्यांत काय अर्थ आहे? युद्ध करीत असतां मला कळलेंच नाहीं कीं माझा शत्रू कोण व मित्र कोण? यापुढें तूं खर याच्या बरोबर रहा. तो तुला कोणत्याहि वस्तूची उणीव भासूं देणार नाहीं. मी त्याच्याकडे दूषणाला चौदा हजारांचें सैन्य बरोबर देऊन दंडकारण्याच्या रक्षणासाठीं पाठवीत आहें. सर्व तुझ्या आज्ञेप्रमाणें वागतील." रावणानें असें सांगितल्यावर शूर्पणखा दंडकारण्यांत जाऊन राहू लागली.

नंतर रावण निकुंभ वनांत गेला. तेथें त्याचा मुलगा मेघनाद यज्ञ करीत

होता. रावण आपल्या लाडक्या युवराजाला प्रेमानें भेटला व म्हणाला–"तूं येथें काय करतो आहेस रे?"

त्याचें उत्तर शुक्राचार्यांनीं दिलें–"तुझ्या मुलानें अग्निष्टोम, अश्वमेध, राजसूय, गोमेध वैष्णव आदि यज्ञच नव्हें, तर अत्यंत कठिण असा महेश यज्ञदेखील करून त्यानें शंकराला प्रसन्न करून घेतलें आहे व त्याच्याकडून कामगमन रथ, सर्वत्र अंधःकार करणारी माया आणि धनुष्यबाण मिळविले आहेत. आतां तो अगदीं शेवटचा यज्ञ करीत आहे."

शुक्राचार्यांच्या त्या उत्तरानें रावणाच्या मनाचें समाधान झालें नाहीं. तो म्हणाला–"आपण त्याच्याकडून हे सर्व यज्ञ करविलेंत तें बरोबर नाहीं. आमचा शत्रू जो इंद्र त्याला खूष करण्यासाठीं माझें द्रव्य कां खर्च करविलेंत?" असें सांगून तो मेघनादला-बरोबर चलण्यास आग्रह करूं लागला.

त्याच वेळीं बिभीषणानें रावणाला राग येणारी बातमी येऊन सांगितली. रावणाच्या आईचा चुलता माल्यवन्त याच्या मुलीला कुंभीनस नांवाची एक मुलगी होती. रावण तिला आपली बहीण मानीत असे. ती त्याच्याकडेच लहानाची मोठी झाली. तिला, मधु नांवाचा एक राक्षस पळवू घेऊन गेला. त्यावेळीं रावण दिग्विजय करीत हिंडत होता. कुंभकर्ण झोंपलेला होता. बिभीषण जलमग्न स्थितींत तपश्चर्या करीत होता व मेघनाद यज्ञ करीत होता.

रावणानें स्वतः कित्येक देव, नाग वगैरे जातींच्या कन्यांचें अपहरण केलें होतें. पण त्याच्या बहिणीला कोणी अपहरण करून घेऊन गेल्याचें ऐकून त्याला भयंकर राग आला. त्यानें कुंभकर्णाला जागें केलें. आणि मधु राक्षसाच्या प्रदेशावर हल्ला केला.

परंतु कुंभीनस स्वतःच्या इच्छेनें मधु-राक्षसाबरोबर पळून गेली होती व तिनें त्याच्याशीं लग्न करून घेतलें होतें. ती पुढें आली व रावणाला म्हणाली–"दादा! तूं स्वतःच्या मेहुण्याविरुद्ध शस्त्र धारण करीत आहेस हें बरोबर नाहीं. तुझ्याच बहिणीला त्यामुळें वैधव्य येईल त्याची वाट काय?"

रावण तिला म्हणाला–"ठीक! मी तुझ्या पतीच्या अंगाला स्पर्शदेखील करणार नाहीं. परंतु तो आहे कोठें हें तर सांग! मीं देवलोक जिंकण्यासाठीं जात आहें. त्याला बरोबर घेऊन जाईन."

कुंभीनस आपल्या पतीला जाऊन म्हणाली–"माझा भाऊ स्वर्ग जिंकण्यास जात आहे. तो तुला मदतीला बोलावीत आहे."

पत्नीच्या शब्दाला मान देऊन मधुराक्षस रावणाला येऊन भेटला. रावण रात्रभर त्याच्या घरीं राहला. मधुराक्षसानें त्याचा सर्व प्रकारें अतिथिसत्कार केला. दुसऱ्या दिवशीं वैश्रवण याचें निवासस्थान कैलाश-पर्वताकडे गेला. सायंकाळची वेळ होती रावणाच्या सैन्यानें तेथेंच पडाव टाकला.

रात्रीं दुधासारखें शुभ्र चांदणें पडलें होतें. झाडींत किन्नरांचें गायन चालू होतें.

कुबेराच्या वाड्यांतून अप्सरांचें मधुर गायन ऐकूं येत होतें. चहूं कडे सुगंध दरवळत होता. रावणाला त्या वेळीं तो एकांत असह्य वाटूं लागला. विरह वेदनेनें तो दुःखी झाला.

त्याच वेळीं अप्सरांत अत्यंत सुंदर म्हणून प्रसिद्ध असलेली रंभा, निद्रामग्न झालेल्या राक्षस सैन्याच्या छावणींतून रावण बसला होता तिकडे आली. तिच्या अंगावर सुंदर रत्नाभरणें व पुष्पमाळा होत्या. एक पातळ काळा पदर तिनें अंगावर टाकला होता. तिला पाहून ती कोणी लक्ष्मीच आहे कीं काय असा रावणाला भास झाला. रावण

उठून तिच्याजवळ गेला. तिचा हात आपल्या हातांत घेऊन तिला म्हणाला– "कोणाकडे निघाली आहेस तूं! कोण आहे तो भाग्यवान पुरुष? त्रिलोकांत माझ्या सारखा पराक्रमी दुसरा कोण आहे?"

रंभा तें ऐकून कांपऱ्या आवजांत म्हणाली– "तुमच्या सारख्या थोर पुरुषानें माझ्याशीं असें बोलूं नये. माझ्या अंगाला इतर कोणी स्पर्श केला तर तुमच्या सारख्यांनीं माझें रक्षण केलें पाहिजे. माझें वय तुमच्या सुनेला शोभेल एवढें आहे. आपले वडील बंधु नलकुबेर यांचे चिरंजीव माझी वाट पहात आहेत."

"तुम्हां अप्सरांना पति आणि पातिव्रत्याच्या गप्पा शोभत नाहींत." असें सांगून रावणानें रंभेवर बलात्कार केला. हातानें चिरडून टाकलेल्या फुलासारखी तुटून पडलेल्या लतेसारखी रंभा लज्जावनत होऊन नलकुबेराकडे गेली व घडलेलें सर्व वृत्त त्याला सांगितलें.

नलकुबेरानें जलस्पर्श करून "रावणाला शाप दिला कीं रावणानें या पुढें स्त्रीजातीकडे कुदृष्टीनें पाहून कोणत्याहि स्त्रीशीं तिच्या इच्छेविरुद्ध बलात्कार केला तर त्याच्या प्रत्येक डोक्याचीं छकलें शतधा होऊन जमिनीवर लोळूं लागतील." ती शापवाणी ऐकून रावणाच्या तुरुंगवास भोगणाऱ्या स्त्रियांना परमानंद झाला. त्या दिवसापासून रावणानें एकाहि परस्त्रीच्या अंगाला स्पर्श न करण्याचें ठरविलें.

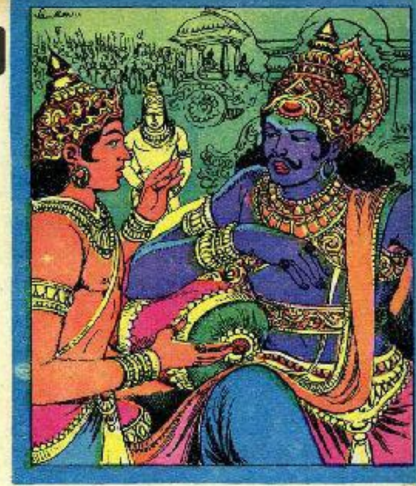
रावण कैलास पर्वतावरचा सैन्याचा तळ हलवून स्वर्गलोकाकडे निघाला. रावणाच्या राक्षस सैन्यानें स्वर्गाला वेढा घातला. ती बातमी ऐकून इंद्रानें आपलें सैन्य तयार केलें आणि स्वतः मदत मागण्यासाठीं विष्णूकडे निघाला. तो विष्णूला म्हणाला– "रावणानें खुद्द स्वर्गावरच स्वारी केली

आहे. तुझ्या मदतीनें मी कित्येक राक्षसांना जिंकलें आहे. तूं आपलें सुदर्शन चक्र घेऊन माझ्या मदतीला यावेंस."

"मी त्याच्याशीं युद्धाला तयार नाहीं. त्याचें मरण माझ्या हातीं नाहीं. त्याची वेळ आली म्हणजेच त्याला मरण येईल. तूर्त तूंच त्याच्याशीं युद्ध कर. तुला भिण्याचें मुळींच कारण नाहीं." विष्णु म्हणाला.

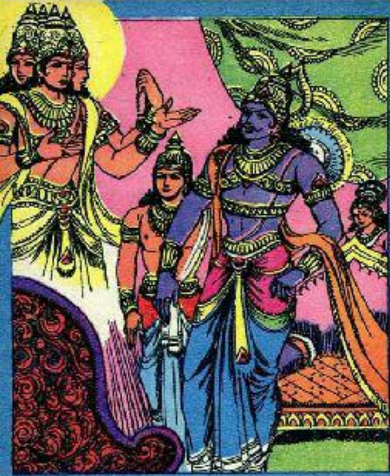
सुरासुरांचें घन घोर युद्ध झालें. रावणाचा आजा सुमाली रावणाच्या सैन्याचा सेनापति होता. सावित्र नांवाच्या एका वसूच्या हातीं त्याचा वध झाला. राक्षस सैन्याचें पण फार मोठें नुकसान झालें. इंद्रानें फार मोठा पराक्रम गाजविला आणि रावणाला कैद केलें. तें कळल्यावर मेघनादाला भयंकर राग आला. त्यानें मायास्त्र फेंकलें व अदृश्यपणें इंद्राशीं युद्ध करूं लागला. त्यानें इंद्राला कैद केलें व आपल्या बापाला सोडविलें, आणि घोषणा केली– "युद्ध संपलें. आम्ही इंद्राला जिंकून त्याला कैद केलें आहे."

इंद्राला जिंकून मेघनादानें इंद्रजितही पदवी मिळविली. रावण इंद्राला घेऊन मेघनादाबरोबर लंकेला आला. इंद्राला

सोडवून आणण्यासाठीं देव लंकेवर चालून गेले. ब्रह्मदेव रावणाला म्हणाला–"तुझ्या मुलानें जो पराक्रम दाखविला तो अवर्णनीय असाच आहे. मला त्याचा अभिमान वाटतो. आजपासून जग त्याला इंद्रजित या नांवानें ओळखेल. तो या जगांत अजिंक्य आहे. आतां इंद्राला कैदेंत ठेवून तुला काय मिळणार? तूं त्याला सोडून द्यावेंस."

"आजोबा! मी इंद्राला सोडून द्यावें असें जर आपलें मत असेल तर आपण मला अमरत्व द्यावें." इंद्रजित म्हणाला.

ब्रह्मदेव म्हणाला—"इहलोकांत जो जन्माला येतो त्याला मरण हें येणारच. तें सुटत नाहीं. पूर्ण अमरत्व कसें मिळेल?"

"मला तरी पूर्ण अमरत्वाची हाव कोठें आहे?" मी देखील तुम्हांला प्रसन्न करण्यासाठीं दररोज मंत्र म्हणून हव्य देऊन अग्नीची अर्चना करीत जाईन. मी युद्ध करण्यास निघालों म्हणजे अग्नीनें मला रथ जोडून द्यावा. मी जोपर्यंत त्या रथांत असेन तोंपर्यंत मला अमरत्व असावें. मी हा वर आपणांजवळ मागत आहें. जर अग्निपूजेंत कांहीं अंतर पडलें तर मला मृत्यु येवो!"

ब्रह्मदेव 'तथास्तु' म्हणाला. त्यानंतर मेघनादानें इंद्राला सोडून दिलें. इंद्राला बरोबर घेऊन देव स्वर्गलोका कडे परतले.

युद्धाच्या धुंदींत रावणानें भूलोकांत पर्यटन केलें त्यावेळीं त्याचा एक दोन जागीं पराभव पण झाला. त्याचें वर्णन अगस्त्य ऋषींनीं रामाला वर्णन करून सांगितलें.

सहस्रबाहु कार्तवीर्यार्जुनाला जिंकण्यासाठीं आपलें सैन्य घेऊन रावण माहिष्मती नगरीस आला. तेव्हां त्याला कळलें कीं कार्तवीर्यार्जुन सपत्नीक नर्मदा नदींत जलक्रीडा करण्यासाठीं गेला आहे.

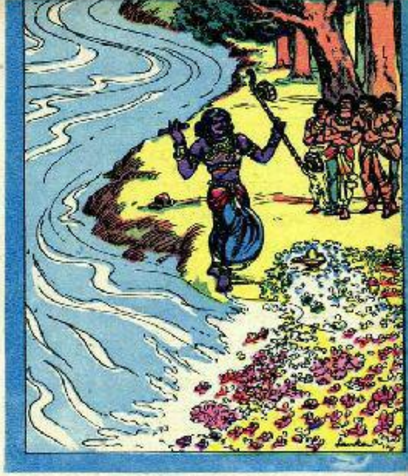
रावण देखील सपत्नीक नर्मदा नदीवर गेला. तेथें स्नानादि आटोपून तो शंकराच्या पूजेस बसला. त्याच्या मंत्र्यांनीं पुजेसाठीं फुलांची रास नदीकाठीं लावली. रावण नेहमीं जवळ एक सुवर्णलिंग ठेवीत असे. तें जमिनीवर ठेवून त्यानें त्याची पुजा केली. नंतर त्याच्यासमोर स्तोत्र म्हणत नाचूं लागला.

नर्मदा नदी पूर्वेकडून पश्चिमेकडे वाहाते व शेवटीं समुद्राला जाऊन मिळते. अशी नदी पश्चिमेकडून पूर्वेकडे वाहूं लागली. एवढेंच नव्हें तर नदीला उसळी आली व रावणाची सर्व फुलें लाटेबरोबर नदींत

जाऊन पडली आणि वाहून गेली. तें पाहून रावणानें शुक व सारण दोघांना चुटकी वाजवून जवळ यायला खूण केली व नर्मदा उलटीकडे वाहूं लागल्याचें कारण काय म्हणून विचारलें.

त्यांनीं जाऊन पाहिलें तेव्हां कार्तवीर्यार्जुन सपत्नीक जलविहार करीत असल्याचे त्याला दिसलें. त्यानें आपल्या सहस्र बाहूंनीं नदीचें पाणी अडवून धरलें होतें. म्हणून नदी उलटीकडे वाहूं लागली होती. दोघांनीं एक वृक्ष नदी अडवून मधें खडला आहे असें रावणाला जाऊन सांगितलें. तो वृक्ष नसून कार्तवीर्यार्जुनच असावा हें रावणानें ओळखलें. तो रागानें आपलें सैन्य घेऊन त्याच्या समाचाराला निघाला. कार्तवीर्यार्जुनाच्या मंत्र्यांना बोलावून रावण त्यांना म्हणाला—"जाऊन आपल्या राजाला सांगा कीं मी युद्धाला आवाहन करीत आहें."

"युद्धासाठीं तूं वेळ चांगली शोधून काढलीस! आमचा राजा आपल्या राण्यांसह जलक्रीडा करीत असतां का तो युद्धाला येणार आहे? उद्यां येऊन युद्धाची खुरखुरी मिटवून घे." कार्तवीर्यार्जुनाचे मंत्री त्याला म्हणाले. पण रावण म्हणाला—"मी शत्रूची

सोय गैरसोय पाहून युद्धाला आलों आहें असें वाटलें होय तुम्हांला?" तेव्हां कार्तवीर्यार्जुनाचे मंत्री त्याला म्हणाले—"तर मग आमच्याशीं प्रथम युद्ध करून घ्यावें, नंतर आमच्या प्रभूकडे जावें."

त्याप्रमाणें त्यांचें युद्ध झालें. राक्षसांनीं कार्तवीर्यार्जुनाच्या अनेक वीरांना ठार केलें. कित्येकांना जिवंत गिळून टाकलें. ओरडा ऐकून कार्तवीर्यार्जुनानें आपल्या राण्यांना धीर दिला आणि आपल्या पांचशें हातांत पांचशें गदा घेऊन त्या फिरवीत रावणावर चालून गेला. प्रहस्त मुसळ घेऊन त्याला

अडवून उभा राहाला. त्यानें कार्तवीर्यार्जुनावर मुसळ टाकलें. गदा प्रहारानें मुसळ तोडून कार्तवीर्यार्जुन त्याच्या पाठीस लागला. त्याच्यावर गदाप्रहार करून व त्याला बेशुद्ध करून तो पुढें निघाला. त्याला पाहून मारीच, शुक, सारण, धूम्राक्ष, महोदर वगैरे राक्षस पळून गेले.

त्यानंतर रावणाशीं युद्ध झालें. दोघांनीं परस्परांवर गदाप्रहार केला. कोणी मागें सरकला नाहीं. डोंगरासारखे दोघे समोरा-समोर उभे होते. परंतु कार्तवीर्यार्जुनाचा गदा प्रहार एकदां रावणाच्या छातीवर होतांच तो बेशुद्ध होऊन खालीं पडला. त्याच्या मुसक्या बांधून कार्तवीर्यार्जुन रावणाला आपल्या राजधानींत घेऊन गेला.

ती बातमी स्वर्गांत पुलस्त्य ब्रह्मदेवाला कळली. त्याला आपल्या नातवाची फार काळजी वाटली व तो धांवत धांवत कार्तवीर्याची राजधानी माहिष्मती येथें आला. कार्तवीर्यार्जुनानें त्याला सामोरा जाऊन त्याचा सर्वप्रकारें आतिथ्यसत्कार केला आणि येण्याचें कारण विचारलें.

तो म्हणाला—"मुला! तूं आज जिंकलें आहेस तो माझा नातू. त्यानेंच त्रिलोक जिंकला होता. त्याचा तूं पराभव केलास. तुझ्या पराक्रमाची थोरवी गावी तेवढी थोडी. तूं अशा उद्धटाला शिक्षा दिलीस हें बरें केलेंस. आतां त्याला सोडून दे."

कार्तवीर्यार्जुनानें त्याला उलट उत्तर केलें नाहीं व रावणाला मुक्त केलें. अग्निसमक्ष दोघांनी परस्परांशीं सख्य राखण्याची प्रतिज्ञा केली. रावणाला वस्त्राभरणें देऊन मोठ्या प्रेमानें कार्तवीर्यार्जुनानें त्याला निरोप दिला.

प्रद्युम्नाची गोष्ट

जटासुराच्या मुलाचें नांव शंबरासुर असें होतें. आकाशवाणी झाली कीं कृष्ण व रुक्मणीच्या मुलाच्या हस्तें शंबरासुराला मृत्यू येईल. तें ऐकून शंबर काकरूप धारण करून द्वारकेला गेला. प्रद्युम्नाचा जन्म होऊन फक्त आठच दिवस झाले होते. त्याला उचलून नेऊन त्यानें समुद्रांत टाकलें व आतां आपल्याला यापुढें मरण नाहीं असें मनाचें समाधान करून घेऊन परत घरीं आला.

शंकराच्या शापाला भस्म झालेला कामदेव कृष्ण-रुक्मिणीच्या पोटीं प्रद्युम्न होऊन जन्मला होता. मन्मथाची बायको रती शंबराची मुलगी होऊन जन्मली. तिचें नांव मायावती असें होतें.

शंबरानें प्रद्युम्नाला समुद्रांत टाकल्यावर त्याला एका माशानें गिळून टाकलें. त्या माशाला एका कोळ्यानें धरलें. त्यानें तो मासा शंबराची मुलगी मायावती हिला विकला. मासा कापला तेव्हां त्यांतून एक मूल निघालें. तिनें त्या मुलाचें पालनपोषण स्वतःच्या मुलासारखें केलें.

शंबराला ती गोष्ट फार उशिरां कळली. स्वतःचा मृत्यु ज्याच्या हातीं लिहिलेला आहे तो शत्रू आपल्याच घरीं आपल्या मुलीकडे वाढावा, हें शंबराला कसें आवडणार? तो त्याला ठार करण्यासाठीं गेला. परंतु दोघांचें युद्ध झालें त्यांत शंबरच मारला गेला.

मायावतीनें प्रद्युम्नाला आपल्या पूर्वजन्माचा वृत्तांत सांगितला. दोघं एकत्र कांहीं काळ सुखानें राहाले. परंतु पुढें कांहीं दिवसांनीं तिनें प्रद्युम्नाला द्वारका येथें पोंचतें केलें.

रुक्मिणीचा भाऊ रुक्मी याला रुक्मावती नांवाची मुलगी होती. दोघांचें स्वयंवर ठरलें. स्वयंवराला इतर राजकुमारांबरोबर प्रद्युम्न पण हजर होता. परंतु स्वयंवर होण्यापूर्वींच तो रुक्मावतीला उचलून रथांत बसून पळून गेला. दोघांचें लग्न झालें. त्यांना अनिरुद्ध नांवाचा एका मुलगा झाला.

वज्रपुराला वज्रनाभ नांवाचा एक राजा राज्य करीत असे. त्यानें तपश्चर्या करून ब्रह्मदेवाला खूष केलें आणि कोणी देव त्याला जिंकूं शकणार नाहीं व त्याच्या परवानगीशिवाय कोणी त्याच्या राजधानींत प्रवेश करूं शकणार नाहीं असा वर मिळविला. तो वर मिळाल्यावर तो देवलोकांत शिरून देवांना त्रास देऊं लागला. त्यानें इंद्राला धमकी दिली कीं त्यानें सिंहासन इंद्रासन देण्यास सांगितलें. त्याच्याशीं युद्ध करून त्याला जिंकण्याची हिंमत इंद्रांत नव्हती. म्हणून तो व वज्रनाभ कश्यप मुनींकडे गेले. दोघांनीं त्यांच्या सल्ल्याप्रमाणें करण्याचें कबूल केलें. त्यानंतर इंद्र कृष्णाला भेटला व गुप्तपणें कांहीं तरी कारस्थान ठरलें. तें काम प्रद्युम्न करील असें कृष्णानें वचन दिलें.

वज्रनाभला प्रभावती नांवाची एक मुलगी होती. तिची व प्रद्युम्नाची भेट घडवून आणून प्रद्युम्न तिच्याकडे ओढला जावा यासाठीं इंद्रानें त्याला वज्रपुरला पोंचविण्याची व्यवस्था करून दिली. त्यानें त्या कामावर शुचिमुखी नांवाच्या एका हंसकुमारीला नेमलें. ती प्रभावतीच्या उद्यानांत गेली व प्रद्युम्नाच्या सौंदर्याचें वर्णन प्रभावतीसमोर केलें. तें वर्णन ऐकून ती प्रद्युम्नावर इतकी भाळली कीं तिनें त्याच्याशींच लग्न करण्याचें आपल्या मनाशीं ठरवून टाकलें. तिनें त्या हंसकुमारीच्या विनवण्या केल्या कीं कसेंतरी करून प्रद्युम्नाच्या मनांत देखील तिच्याशींच लग्न करण्याची इच्छा उत्पन्न कर.

शुचिमुखी प्रद्युम्नाकडे गेली व म्हणाली– "तुझ्या हातून एक महत्कार्य होणार आहे. तुझ्या हातून वज्रनाभ याचा वध करविण्यासाठीं तुझे वडील श्रीकृष्ण यांनीं इंद्राला वचन दिलें आहे. तूं वज्रनाभाची राजधानी वज्रपुर येथें पोंचलास तर तुला आणखी एक फायदा होईल. वज्रनाभाची मुलगी प्रभावती एक त्रिलोकसुंदरी आहे. तिचा लाभ होईल."

प्रद्युम्नाला, हंसकुमारीनें जें कांहीं सांगितलें तें तेवढें आवडल्यासारखें दिसलें नाहीं. परंतु हंसकुमारी निघून गेल्यावर तिनें प्रभावतीचें जें रूपवर्णन केलें होतें त्याचें त्याला वारंवार स्मरण होऊं लागलें व तिच्या प्रेमामुळें त्याला दुसरें कांहीं काम सुचत नासें झालें. त्यानें एका पोपटाबरोबर एक चिठ्ठी लिहून ती हंसकुमारीकडे पाठविली.

शुचिमुखी वज्रनाभाकडे गेली व म्हणाली– "भद्र नांवाचा एक नट आहे. त्याचें नृत्य ज्यानें पाहिलें नाहीं त्याचा जन्म व्यर्थ असेंच म्हणावें लागेल."

वज्रनाभाच्या मनांत नटाचें नृत्य पाहण्याची इच्छा उत्पन्न झाली व त्यानें

त्याला घेऊन येण्यासाठीं हंसकुमारीला सांगितलें.

शुचिमुखी प्रद्युम्नाला जाऊन भेटली व त्याला एक नटरूप घेऊन बरोबर यायला आपलें नांव भद्र आहे असें देखील-सांगितलें. सांगायला सांगितलें. वज्रनाभाच्या अनुमती शिवाय वज्रपूर मध्यें कोणी प्रवेश करूं शकणार नाहीं असा वर मिळाला होता. परंतु त्यानें स्वतःच आपल्या मृत्यूचें आवाहन केलें.

प्रद्युम्नानें नाचत असतां संकेत करून असें दर्शविलें कीं तो प्रभावतीला भेटणार आहे. प्रभावतीला अर्थातच तें कळलें. परंतु वज्रनाभला मात्र तें कांही कळलें नाहीं.

त्या दिवशीं प्रभावतीकडे फुलांचे हार नेण्यांत आले त्यांत एका भ्रमराचें रूप धारण करून प्रद्युम्न तिच्या महालांत गेला. प्रभावती एकटी आहे असें पाहून तो प्रगट झाला. दोघांचा गांधर्व विवाह झाला. त्यानंतर प्रद्युम्न प्रभावतीच्या महालांतच कित्येक दिवस लपून छपून राहाला. पुढें कांहीं दिवसांनीं प्रभावतीला एक मुलगा झाला. त्याचें नांव प्रभावंत असें ठेवण्यांत आलें.

इतके दिवस लोटल्यावर वज्रनाभला कळलें कीं त्याच्या राजवाड्यांत कोणी अनोळखी मनुष्य शिरला आहे. त्यानें हुकूम-सोडला कीं जो कोणी त्याच्या अंतःपुरांत शिरला असेल त्याला धरून आणावें. प्रद्युम्न वज्रनाभ यांचें युद्ध झालें. वज्रनाभला वर मिळाला असल्यामुळें त्याला जिंकणें इंद्राला शक्य नव्हतें. पण त्यानें प्रद्युम्नाला सर्व प्रकारें मदत केली. त्या युद्धांत वज्रनाभ ठार झाला.

प्रद्युम्नानें प्रभावतीचा मुलगा प्रभावंत याला वज्रपुरच्या गादीवर बसविलें व स्वतः प्रभावतीसह द्वारकेला आला.

५०. प्राचीन सायप्रस वृक्ष

मेक्सिको देशांतील हे जुने वृक्ष कॅलिफोर्नियांतील रेडवुड वृक्षांसारखे विलक्षण जातीचे वृक्ष होत. कधीं काळीं टेक्सकोको सरोवरानजीकच्या प्रदेशांत या झाडांचीं दाट अरण्यें होतीं. आतां यांची तुरळक झाडी किंवा झुडुप दृष्टोत्पत्तीस येतें. एका जागीं २०० सायप्रस वृक्षसमूहाच्या मध्य भागीं १७५ फूट उंच व ५० फुटाचें खोड असलेला वृक्ष आहे. त्याचें वय ७०० वर्षांचें आहे.

